

LEREN VOOR EEN LEEFBARE TOEKOMST

VLAAMS IMPLEMENTATIEPLAN

VOOR

EDUCATIE VOOR DUURZAME ONTWIKKELING

INHOUD

INLEIDING	3
DEEL I: BELEIDSCONTEXT	5
1. De internationale beleidscontext voor EDO	5
2. EDO en de Vlaamse Strategie voor Duurzame Ontwikkeling	6
DEEL II: DE OBJECTIEVEN VAN DE UNECE	9
1. Verzekeren dat de beleids-, de regelgevings- en werkingskaders EDO ondersteunen	9
1.1 Groeien naar een geïntegreerd beleid	9
1.2 Beleids- en regelgevingskaders voor de ondersteuning van EDO	10
1.3 Financiële beleidsinstrumenten voor de ondersteuning van EDO	15
1.4 Sociale beleidsinstrumenten voor de ondersteuning van EDO	18
2. Duurzame ontwikkeling bevorderen via formeel, niet-formeel en informeel leren	19
2.1 EDO in het leerplichtonderwijs	19
2.2 EDO in het hoger onderwijs	22
2.3 EDO in niet-formele en informele leercontexten	25
3. Leraars en educatoren uitrusten met competenties om duurzame ontwikkeling op te nemen in hun onderwijs- en educatieve activiteiten	29
3.1 Nood aan visie-ontwikkeling	29
3.2 In het formele onderwijs	29
3.3 In niet-formele en informele leercontexten	30
4. Verzekeren dat aangepaste hulpmiddelen en materialen voor EDO beschikbaar zijn	32
4.1 In het leerplichtonderwijs	32
4.2 In het hoger onderwijs	33
4.3 In niet-formele en informele leercontexten	33
5. Onderzoek over en ontwikkeling van EDO bevorderen	36
5.1 Nood aan visieontwikkeling en deskundigheidsopbouw	36
5.2 Indicatoren voor kwaliteitsbewaking	37
6. De samenwerking rond EDO op alle niveaus binnen de UNECE regio versterken	39
6.1 Lokale overheden: gemeenten en provincies	39
6.2 Afstemming binnen de Vlaamse context	39
6.3 Afstemming in de Belgische context	40
6.4 Samenwerking binnen de Benelux	40
6.5 Samenwerking binnen de UNECE	40
DEEL III: PLANNING EN BUDGET	42
Actie 1: Het EDO-overlegplatform als coördinerend orgaan	43
Actie 2: Een EDO-coördinatie	45
Actie 3: Procesbegeleiding als impuls voor visieontwikkeling en professionalisering	48
Actie 4: EDO stimuleren via bestaande beleids- en regelgevingskaders	51
Actie 5: EDO stimuleren met financiële beleidsinstrumenten	53
Actie 6: EDO stimuleren door vorming en nascholing	55
Actie 7: EDO stimuleren met educatief materiaal	58

Educatie voor Duurzame Ontwikkeling

Het streven naar een duurzame samenleving krijgt steeds meer aandacht. Wereldwijd groeit ook de consensus dat educatie in dit proces een essentiële rol vervult. De periode 2005-2014 werd daarom door de Verenigde Naties uitgeroepen tot Decennium van Educatie voor Duurzame Ontwikkeling (EDO).

Heel wat hedendaagse maatschappelijke problemen zijn bijzonder complex. Vaak bestaat er een nauwe verwevenheid tussen sociale, economische en milieuaspecten. Men kan deze aspecten niet geïsoleerd ten opzichte van elkaar benaderen. Een traditionele, reductionistische kijk op educatie volstaat daarom niet langer om een oplossing te vinden voor problemen die verband houden met duurzame ontwikkeling. Zij moeten op een geïntegreerde, holistische wijze worden benaderd. EDO vertrekt van dit principe.

De complexiteit en onzekerheid hoeven niet te demotiveren, maar zijn precies de uitdagingen om tot actie te komen hier en nu, daar en in de toekomst! Leren voor een leefbare toekomst is daartoe één van de sleutels om volwaardig deel te nemen aan onderhandelingsprocessen en tot actie te komen.

Duurzame ontwikkeling is een proces van maatschappelijke verandering, dat gericht is op verandering van de attitude, het gedrag en de praktijken van beleidsmakers, van het bedrijfsleven en van burgers. Een meer duurzame samenleving vereist een sociaal leerproces. Precies hierin vervult Educatie voor Duurzame Ontwikkeling haar rol. Zowel binnen het leerplichtonderwijs als daarbuiten kan richting gegeven worden aan een gedragsverandering of mentaliteitswijziging. De wegen naar onduurzaamheid zijn meestal goed gekend, deze naar duurzame ontwikkeling heel wat minder. Een duurzame samenleving is dan ook niet te realiseren via geboden en verboden. Oplossingen die op het eerste zicht interessant lijken, blijken achteraf soms grote risico's in te houden voor de huidige en de toekomstige generaties. Duurzame ontwikkeling veronderstelt daarom per definitie een continu leerproces¹. Dynamiek en creativiteit staan hierbij centraal, net als de aandacht voor participatie van alle belanghebbenden.

De United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) omschrijft EDO als volgt:

“Educatie voor duurzame ontwikkeling ontwikkelt en versterkt de capaciteit van individuen, groepen, gemeenschappen, organisaties en landen om oordeelkundige keuzes te maken ten voordele van duurzame ontwikkeling. Zij kan een verschuiving in de geestesgesteldheid van mensen bevorderen en hen daardoor in staat stellen onze wereld veiliger, gezonder en welvarender te maken, waarbij de levenskwaliteit toeneemt. Educatie voor duurzame ontwikkeling kan kritische reflectie, grotere bewustwording en betere kansen op volwaardige zelfontplooiing opleveren, zodat nieuwe visies en opvattingen kunnen worden verkend en nieuwe methoden en hulpmiddelen ontwikkeld.”

Leren voor duurzame ontwikkeling betekent daarom ook “Leren voor een leefbare toekomst”.

Volgens de Minaraad en de Vlaamse Onderwijsraad is educatie voor duurzame ontwikkeling een ‘kompas voor andere educaties’, zoals gezondheidsbevordering, vredeseducatie, opvoeden tot burgerzin, mensenrechteneducatie, natuur- en milieueducatie, ontwikkelingseducatie, mondiale vorming, enz. EDO als afzonderlijke educatie bestaat niet. Het is een richtinggevend principe op de achtergrond van

---

¹ Sleurs, W. (2006). Educatie voor Duurzame Ontwikkeling: leren met het oog op een betere wereld, hier en elders, vandaag en morgen. *Impuls*, 37 (2), pp. 90-102.

verschillende educaties. Tegelijkertijd kan elke educatie een invalshoek zijn voor educatie voor duurzame ontwikkeling. Bij EDO-gerichte educatie wordt de inhoud gepositioneerd in het ruimere kader van duurzame ontwikkeling.

Leeswijzer

Het voorliggende implementatieplan heeft de bedoeling het decennium van Educatie voor Duurzame Ontwikkeling te concretiseren op maat van de specifieke, Vlaamse situatie. Het plan moet beschouwd worden als een meerjarenplanning voor de implementatie van EDO in Vlaanderen. Het is dan ook geschreven vanuit een koepelperspectief. De acties die erin zijn opgenomen, zijn gericht op de mogelijkheden om vanuit het Vlaamse beleid EDO meer ingang te laten vinden in zowel formele als niet-formele en informele leersituaties. Heel concrete educatieve initiatieven met betrekking tot duurzame ontwikkeling vormen niet het onderwerp van dit plan. Maatregelen die dergelijke initiatieven kunnen stimuleren of ondersteunen uiteraard wel.

Duurzame ontwikkeling belangt iedereen aan. Een meer duurzame samenleving is pas mogelijk als die kan steunen op de inzet en betrokkenheid van alle burgers. Ook Educatie voor Duurzame Ontwikkeling kan daarom pas slagen dankzij de participatie van heel wat belanghebbenden. Er wordt daarom bewust gekozen om dit EDO-implementatieplan tot stand te laten komen via een participatief proces waarin zoveel mogelijk betrokken actoren een stem hebben. Concreet gebeurt dit in de schoot van het EDO-overlegplatform².

Een beleidsplan ontstaat niet uit het niets. De concrete aanleiding voor dit EDO-implementatieplan is, zoals al vermeld, het decennium van de Verenigde Naties van Educatie voor Duurzame Ontwikkeling. Om deze decade in Vlaanderen een plaats te geven en optimaal af te stemmen op onze eigen, regionale situatie was er nood aan een uitgebreide contextanalyse ter voorbereiding van dit plan. De neerslag daarvan is te lezen in een indicatorenrapport³ dat werd opgesteld door het secretariaat van het EDO-overlegplatform. Aan de basis ervan ligt een set van indicatoren die door de UNECE werd ontwikkeld om de implementatie van de EDO-decade te faciliteren. Het rapport is het resultaat van een analyse van relevante beleidsdocumenten, twee strategische adviezen over EDO⁴ en de neerslag van drie focusgroepen waarmee bijkomende insteek werd verzameld bij de leden van het EDO-overlegplatform.

Het eerste deel van dit implementatieplan beschrijft de internationale en Vlaamse beleidscontext voor EDO. Deel II gaat in op de zes objectieven die de UNECE-strategie vooropstelt. Voor elk van deze doelstellingen worden een aantal maatregelen opgenomen om deze in Vlaanderen te realiseren. Deel III, ten slotte, situeert de voorgestelde initiatieven in een operationeel kader door ze in te passen in een planning (op korte en middellange termijn) en te koppelen aan hun budgettaire randvoorwaarden.

---

² Verderop in dit implementatieplan worden de doelstellingen, werkwijze en samenstelling van dit platform verder toegelicht.

³ Dit rapport is te downloaden op www.milieueducatie.be.

⁴ De VLOR en de Minaraad brachten een gezamenlijk advies uit over “EDO in het leerplichtonderwijs”. Daarnaast formuleerde de Minaraad aan afzonderlijk advies over “De beleidsmatige en organisatorische inschakeling van NME in de beleidsontwikkelingen rond EDO”.

DEEL I: BELEIDSCONTEXT

Dit implementatieplan voor EDO staat niet op zich maar kadert in een ruimere, internationale en Vlaamse beleidscontext. Hoofdstuk 1 schetst het internationale kader waarbinnen het Vlaamse EDO-beleid vorm krijgt. Centraal hierin staat de decade van Educatie voor Duurzame Ontwikkeling die er kwam op initiatief van de Verenigde Naties. Hoofdstuk 2 positioneert dit implementatieplan voor EDO vervolgens binnen het Vlaamse beleid voor duurzame ontwikkeling, geconcretiseerd in de Vlaamse Strategie voor Duurzame Ontwikkeling (VSDO).

1. De internationale beleidscontext voor EDO

De Verenigde Naties riepen **2005-2014** uit tot **Decennium van Educatie voor Duurzame Ontwikkeling**. Ter uitvoering en concretisering van deze decade stelde UNESCO een internationaal implementatieschema op. Daarnaast ontwikkelde de **UNECE** (United Nations Economic Commission for Europe) een **Regionale Strategie voor EDO** die in maart 2005 werd aangenomen door de ministers van Onderwijs en Leefmilieu van de UNECE-lidstaten. Het is de bedoeling dat zij deze strategie, aansluitend bij hun specifieke lokale context, concretiseren via een nationaal implementatieplan.

De UNECE-strategie wil de lidstaten aanmoedigen om EDO te ontwikkelen en op te nemen in hun formele onderwijssystemen, in alle relevante vakken en in niet-formeel en informeelleren. Concreet worden hiertoe **zes objectieven** vooropgesteld:

1. verzekeren dat de beleids-, de regelgevings- en werkingskaders EDO ondersteunen;
2. duurzame ontwikkeling bevorderen via formeel, niet-formeel en informeel leren;
3. leraars en educatoren uitrusten met competenties om duurzame ontwikkeling op te nemen in hun onderwijs- en educatieve activiteiten;
4. verzekeren dat aangepaste hulpmiddelen en materialen voor EDO beschikbaar zijn;
5. onderzoek over en ontwikkeling van EDO bevorderen;
6. de samenwerking rond EDO op alle niveaus binnen de UNECE regio versterken.

De strategie richt zich tot **regeringen** en motiveert en adviseert hen om beleidslijnen en praktijken te ontwikkelen waardoor duurzame ontwikkeling kan worden geïntegreerd in onderwijs en leren. Elk land is verantwoordelijk voor de implementatie van deze Strategie. Een sterke beleidsondersteuning op alle bestuursniveaus zal nodig zijn om perspectieven van duurzame ontwikkeling in het hele onderwijs en in alle vormen van vorming en educatie op te nemen. **Nationale implementatieplannen** moeten dienen als kernelement van de implementatie. Het nationale implementatieplan moet volgens een participatieve aanpak ontwikkeld worden. Alle belanghebbenden moeten daarbij worden betrokken. Het moet ook rekening houden met de feitelijke situatie in een land. Nationale implementatieplannen moeten doelen, activiteiten, maatregelen, voorlopig tijdpad, middelen voor implementatie en evaluatie-instrumenten omvatten.

De UNECE gaat in haar strategie uit van een aantal belangrijke **principes**:

- Het is nodig om rekening te houden met de evoluerende betekenis van duurzame ontwikkeling. De ontwikkeling van een duurzame maatschappij moet daarom gezien worden als een **continu leerproces** waarbij thema's en dilemma's worden verkend en waar gepaste antwoorden en oplossingen kunnen wijzigen naargelang onze ervaring toeneemt. Leerdoelen voor EDO moeten daarom kennis, vaardigheden, inzicht, attitude en waarden omvatten.
- EDO ontwikkelt zich nog als een breed en veelomvattend begrip en gaat uit van de onlosmakelijke verbondenheid van **economische, sociale en ecologische thema's**.

- Sleutelthema's van duurzame ontwikkeling omvatten onder andere armoedebestrijding, burgerzin, vrede, ethiek, verantwoordelijkheid in lokale en mondiale contexten, democratie en bestuur, rechtvaardigheid, veiligheid, mensenrechten, gezondheid, gender gelijkheid, culturele verscheidenheid, plattelands- en stadsontwikkeling, economie, productie- en consumptiepatronen, collectieve verantwoordelijkheid, milieubescherming, beheer van de natuurlijke rijkdommen en biologische en landschapsdiversiteit. Om een dergelijke verscheidenheid van thema's te behandelen is een **holistische benadering** vereist. Lerenden op alle niveaus moeten worden aangemoedigd om systeemdenken en kritisch en creatief denken aan te wenden in zowel lokale als globale contexten; deze zijn in de eerste plaats vereist voor actie voor duurzame ontwikkeling.
- EDO is een **levenslang proces** vanaf de jonge kindertijd tot hoger- en volwassenenonderwijs en gaat verder dan formeel onderwijs. Aangezien waarden, leefstijlen en attitudes al vanaf een vroege leeftijd worden bepaald, is de rol van onderwijs van bijzonder belang voor kinderen. Omdat leren plaatsvindt telkens wanneer we een andere rol in ons leven opnemen, moet EDO beschouwd worden als een **'levensbreed' proces**. Het moet doordringen in leerprogramma's op alle niveaus met inbegrip van beroepsonderwijs, opleiding van leraars en educatoren en voortgezette opleidingen voor professionelen en beleidsmakers. Hoger onderwijs moet op een betekenisvolle manier bijdragen tot EDO door de gepaste kennis en competenties te ontwikkelen.
- Rekening houden met de **ethische dimensie**, met inbegrip van thema's als billijkheid, solidariteit en onderlinge afhankelijkheid binnen de huidige generatie en tussen generaties onderling, evenals met de relatie tussen mensen en de natuur en de relatie tussen arm en rijk, staat centraal binnen duurzame ontwikkeling en is daarom van vitaal belang voor EDO. Verantwoordelijkheid is inherent aan ethiek, en kan door middel van EDO ook daadwerkelijk in de praktijk worden omgezet.
- Formele EDO moet doordrongen zijn van levenservaringen en van het werk buiten de klas. EDO impliceert initiatieven om een cultuur van wederzijds respect in communicatie en besluitvorming te ontwikkelen, waarbij de focus verschuift van louter informatieoverdracht naar het vergemakkelijken van **participatief leren**.
- EDO vereist de **samenwerking** en het partnerschap van meerdere belanghebbenden. De hoofdacteurs zijn de regeringen en lokale autoriteiten, de onderwijs- en wetenschappelijke sectoren, de gezondheidssector, de private sector, de industrie, transport en landbouw, vakbonden en arbeidersverenigingen, de massamedia, niet gouvernementele organisaties, verschillende gemeenschappen, inheemse bevolkingsgroepen en internationale organisaties.

2. EDO en de Vlaamse Strategie voor Duurzame Ontwikkeling

In juli 2006 werd de kadertekst van de **Vlaamse Strategie Duurzame Ontwikkeling (VSDO)** goedgekeurd door de Vlaamse Regering. Aansluitend bij de Europese en Belgische strategieën voor duurzame ontwikkeling, focust de VSDO op **7 prioritaire thema's**:

1. Armoede en sociale uitsluiting
2. Vergrijzing
3. Klimaatverandering en schone energie
4. Mobiliteit
5. Ruimtelijke Ordening
6. Beheer van natuurlijke hulpbronnen
7. Volksgezondheid

In de VSDO worden **sensibilisering, educatie en communicatie** genoemd als belangrijke hulpmiddelen om de doelstellingen die in de strategie zijn opgenomen in de praktijk om te zetten:

“Om blijvende en geïnternaliseerde resultaten te boeken in het consumptie- en productiegedrag is educatie zowel in het regulier onderwijs, in alle soorten van vorming als in het informele circuit een belangrijk instrument.”⁵

Naast de 7 algemene thema's kiest de Vlaamse regering er uitdrukkelijk voor om een aantal '**operationele projecten**' te lanceren. Deze kunnen niet onder de hoger vermelde thema's worden geplaatst omdat ze verbonden zijn met meer dan één thema, wat het transversale karakter ten goede komt. De projecten moeten op een gecoördineerde en geïntegreerde manier worden aangepakt d.m.v. samenwerking tussen verschillende beleidsdomeinen. In de tweede fase van de strategie worden ze verder gespecificeerd in een aantal concreet te nemen maatregelen en acties. EDO is één van deze operationele projecten en concretiseert het Vlaamse engagement ten aanzien van de UNECE-strategie door deze aan de specifieke lokale context aan te passen en te concretiseren.

Volgende **uitdagingen** worden vooropgesteld:

- EDO positioneren ten opzichte van de bestaande educaties
- Krachtige leeromgevingen creëren door op lokaal vlak te zoeken naar afstemming en samenwerkingsverbanden
- Synergie stimuleren tussen overheidsinitiatieven en initiatieven van verschillende actoren uit de profit- en ngo-sector
- Zorgen voor een transparant financieringssysteem voor EDO-initiatieven zonder dat de sectorale initiatieven hierdoor financiële middelen moeten inleveren

Op **lange termijn** streeft dit operationele project volgende **doelstelling** na:

“EDO ontwikkelen en ingang doen vinden in het formele onderwijssysteem, in alle relevante vakken, en in niet-formeel en informeel onderwijs⁶ met als doel de kennis en handelingsbekwaamheid van mensen te verhogen ten voordele van een gezond en productief leven in harmonie met de natuur en met zorg voor sociale waarden, gendergelijkheid en culturele diversiteit”⁷

Eén van de korte termijndoelen luidt: “De Regionale Strategie voor duurzame ontwikkelingseducatie (UNECE) concretiseren voor Vlaanderen”.

Op 9 november 2007 keurde de Vlaamse Regering het voorontwerp van **decreet ter bevordering van duurzame ontwikkeling** principiële goed. Het decreet zorgt er voor dat het Vlaamse beleid voor duurzame ontwikkeling continuïteit krijgt. Het bepaalt onder meer wat de Vlaamse overheid moet doen en welke instrumenten ter beschikking zijn.

Het decreet duurzame ontwikkeling gaat uit van volgende uitgangspunten:

- **Continuïteit:** ook wanneer deze Vlaamse legislatuur ten einde is, zal er in de volgende legislatuur een minister moeten zijn om een beleid voor duurzame ontwikkeling te voeren.
- **Inclusief en gecoördineerd beleid:** een afgesproken beleidslijn wordt door elke minister op eigen wijze vertaald naar het beleid in zijn beleidsdomein.
- **Participatie en betrokkenheid met en van het middenveld:** het decreet bevestigt hiermee de rol die het Vlaamse Regeerakkoord geeft aan verenigingen en middenveldorganisaties.
- **Goede samenwerking met de lokale overheden:** ook zij zullen betrokken worden bij het Vlaamse beleid voor duurzame ontwikkeling.

---

⁵ Leterme, Y. (2006). *Samen grenzen ver-leggen. Vlaamse strategie duurzame ontwikkeling fase 1*, p. 45.

⁶ Verder in dit rapport zal de (meer correcte) term formele, niet-formele en informele *educatie* worden gehanteerd.

⁷ Ontwerpfiche operationeel project EDO.

- **Het internationale engagement** van Vlaanderen (naar aanleiding van de VN-Top over duurzame ontwikkeling in Johannesburg): er zal elke legislatuur een strategie voor duurzame ontwikkeling worden opgesteld.

DEEL II: DE OBJECTIEVEN VAN DE UNECE

Dit implementatieplan wil een concrete, Vlaamse invulling geven aan de EDO-strategie van de UNECE. De zes objectieven van de UNECE vormen daarom de basis voor het ontwikkelen van een EDO-beleid in Vlaanderen:

1. verzekeren dat de beleids-, de regelgevings- en werkingskaders EDO ondersteunen;
2. duurzame ontwikkeling bevorderen via formeel, niet-formeel en informeel leren;
3. leraars en educatoren uitrusten met competenties om duurzame ontwikkeling op te nemen in hun onderwijs- en educatieve activiteiten;
4. verzekeren dat aangepaste hulpmiddelen en materialen voor EDO beschikbaar zijn;
5. onderzoek over en ontwikkeling van EDO bevorderen;
6. de samenwerking rond EDO op alle niveaus binnen de UNECE regio versterken.

In de hierna volgende hoofdstukken worden voor elk van deze doelstellingen een aantal concrete maatregelen en initiatieven beschreven die kunnen bijdragen aan het realiseren van de UNECE-objectieven in Vlaanderen.

1. Verzekeren dat de beleids-, de regelgevings- en werkingskaders EDO ondersteunen

In dit hoofdstuk gaan we in op het beleidskader voor EDO. Centraal daarbij staan de ingrepen die noodzakelijk zijn om de implementatie van EDO te faciliteren. De eerste paragraaf handelt over de noodzaak van een geïntegreerd beleid voor EDO. In de volgende paragrafen gaan we verder in op de beleidsinstrumenten die aanknopingspunten bieden voor het bevorderen van EDO in Vlaanderen.

1.1 *Groeien naar een geïntegreerd beleid*

Om te komen tot een geïntegreerd EDO-beleid is **samenwerking en afstemming** tussen alle betrokken actoren cruciaal. Ook de UNECE-strategie en de adviezen over EDO van de VLOR en de Minaraad wijzen op het belang van interdepartementale samenwerking en van partnerschappen tussen een hele waaier aan belanghebbenden.

De verwevenheid tussen de verschillende pijlers van duurzame ontwikkeling veronderstelt voor EDO per definitie een samenwerking tussen diverse Vlaamse beleidsdomeinen. Er is dus nood aan horizontale integratie, aan een **multi-sectorbeleid**.

De implementatie van EDO kan bovendien pas slagen indien ook de afstemming met andere (sub- en supranationale) beleidsniveaus gegarandeerd is. Dit vereist verticale integratie of **multi-levelbeleid**.

Naast de overheidsinstellingen in uiteenlopende beleidsdomeinen en –niveaus zijn bij EDO ook heel wat actoren betrokken uit het maatschappelijke middenveld en de private sector. EDO veronderstelt daarom een **multi-actorbeleid** dat streeft naar afstemming tussen alle belanghebbenden.

Teneinde een geïntegreerd EDO-beleid te realiseren, moet doorheen het volledige beleidsinstrumentarium consequent gestreefd worden naar de hiervoor omschreven afstemming en samenwerking. Een coherent beleid voor EDO steunt onvermijdelijk op een mix van verschillende soorten **beleidsinstrumenten**. We maken een onderscheid tussen juridische, financiële en sociale instrumenten:

- Juridische beleidsinstrumenten worden ingezet om bepaalde beleidskeuzes te verankeren via wet- en regelgeving. Ze worden gekenmerkt door directe regulering en door hun afdwingbaar karakter.

- Financiële instrumenten streven naar gedragsverandering via een financiële transfer of een relatieve prijsverandering. Ze laten de individuele actoren meer keuzevrijheid dan wanneer juridische instrumenten worden ingezet.
- Sociale beleidsinstrumenten zijn gebaseerd op communicatie en beslaan een brede waaier van activiteiten zoals informatieverstrekking, sensibilisering en educatie. Hierbij wordt steeds uitgegaan van vrijwilligheid en overreding.

De contextanalyse van het EDO-beleid in Vlaanderen leerde dat er weinig of geen sprake is van juridische beleidsinstrumenten in de strikte betekenis. Eerder dan van afdwingbare wetgeving is er sprake van een beleids- en regelgevingskader dat kan worden aangewend om EDO te stimuleren (bv. beleids- en planningsdocumenten).

In de volgende paragrafen gaan we achtereenvolgens in op de mogelijkheden van dergelijke beleids- en regelgevingskaders en van financiële en sociale beleidsinstrumenten om EDO meer ingang te laten vinden in Vlaanderen. Het bevorderen van een geïntegreerde aanpak gebaseerd op de **participatie van alle belanghebbenden** is hierbij steeds een uitgangspunt.

1.2 Beleids- en regelgevingskaders voor de ondersteuning van EDO

Algemeen

Er zijn, binnen de bestaande beleidscontext, verschillende mogelijkheden om met behulp van beleids- en regelgevingskaders de implementatie van EDO te bevorderen. Dit is het geval binnen het formele onderwijs zowel als binnen diverse vormen van niet-formeel en informeel leren.

Op 9 november 2007 keurde de Vlaamse Regering het voorontwerp van **decreet ter bevordering van duurzame ontwikkeling** principieel goed. Dit decreet heeft de bedoeling te zorgen voor continuïteit in het Vlaamse beleid voor duurzame ontwikkeling. Het voorziet in een juridische onderbouw van het beleid en biedt bijvoorbeeld garanties dat er ook in de toekomst nog Vlaamse Strategieën voor Duurzame Ontwikkeling worden opgemaakt. Over de inhoudelijke invulling daarvan spreekt het decreet zich niet uit. Wel wil men via dit juridische kader de manier van samenwerken met de betrokken actoren, o.m. uit het maatschappelijke middenveld, verder verankeren in de toekomst.

Door de goedkeuring van de eerste **Vlaamse Strategie voor Duurzame Ontwikkeling** (VSDO) is de Vlaamse regering een duidelijk engagement aangegaan m.b.t. EDO. Deze strategie benoemt EDO immers als één van de operationele projecten waarvoor coördinatie op Vlaams niveau wordt voorzien. De ontwerpfiles over de operationele projecten zijn momenteel nog in opmaak.

Duurzame ontwikkeling is opgenomen als thema in de **samenwerkingsovereenkomst** tussen de Vlaamse overheid (departement Leefmilieu, Natuur en Energie) en de gemeenten⁸ die op 30 november 2007 principieel werd goedgekeurd door de Vlaamse Regering. Op die manier wil men de gemeenten een extra impuls geven om mee te werken aan de uitvoering van de VSDO. Ze moeten in het kader van de samenwerkingsovereenkomst initiatieven ondernemen en ondersteunen om het bewustzijn en de kennis van duurzame ontwikkeling bij inwoners en doelgroepen te verhogen en hierbij streven naar een gecoördineerde, integrale, participatieve en beleidsoverschrijdende aanpak van ecologische, sociale en economische thema's. Op het basisniveau volstaat het dat de gemeente passieve

---

⁸ Vlaamse Regering, *Samenwerkingsovereenkomst gemeenten 2008-2013*, 30 november 2007, p. 52-53.

sensibilisatie onderneemt m.b.t. duurzame ontwikkeling. Om het onderscheidingsniveau te bereiken, moeten volgende opdrachten gerealiseerd worden:

- De gemeente organiseert of stimuleert participatieve en sensibiliserende initiatieven voor duurzame ontwikkeling.
- De gemeente stimuleert of ondersteunt duurzaam bouwen en wonen.
- De gemeente stimuleert of ondersteunt het maatschappelijk verantwoord ondernemen.
- De gemeente stimuleert of ondersteunt initiatieven met betrekking tot duurzame ontwikkeling in een Noord-Zuidcontext.
- De gemeente organiseert of ondersteunt projecten in verband met educatie voor duurzame ontwikkeling.

Formele educatie

In het **leerplichtonderwijs** vormen de ontwikkelingsdoelen en eindtermen (ODET) het belangrijkste instrument om de implementatie van EDO af te dwingen. De (vakgebonden) ODET zijn de basis van het curriculum en geven, via de netgebonden leerplannen, richting aan de kennis, vaardigheden en attitudes waaraan in en buiten de lessen wordt gewerkt.

Om EDO meer ingang te laten vinden in het leerplichtonderwijs, is het daarom van belang de ODET te onderzoeken op hun relevantie voor het thema duurzame ontwikkeling. Om de aanknopingspunten voor EDO binnen deze ODET optimaal te laten uitmonden in de integratie van EDO in de concrete onderwijspraktijk, zijn de netgebonden leerplannen een geschikt instrument. Op die manier respecteert men de autonomie van de onderwijsinstellingen maar creëert men bovendien een houvast voor scholen die EDO een plaats willen geven in hun pedagogisch project.

Ook het GOK-decreet⁹ spoort met duurzame ontwikkeling. Dit ondersteuningaanbod wil alle kinderen dezelfde optimale mogelijkheden bieden om te leren en zich te ontwikkelen. Dit decreet wil uitsluiting, sociale scheiding en discriminatie tegengaan en heeft daarom speciale aandacht voor kinderen uit kansarme milieus. Het GOK-decreet kan een aanzet zijn voor duurzame ontwikkeling.

In hoofdstuk 2 gaan we verder in op de concrete mogelijkheden om via de ODET en de leerplannen een stimulans te geven aan EDO.

Voor het **hoger onderwijs** bieden de opleidingsgebonden competentieprofielen mogelijkheden om EDO meer ingang te laten vinden. Ook hierop komen we in hoofdstuk 2 uitgebreid terug.

Niet-formele en informele educatie

In de sector van het niet-formeel en informeel leren zijn verscheidene instrumenten voorhanden om EDO sterker te verankeren. We gaan hier achtereenvolgens in op het jeugdwerk, het sociaal-cultureel volwassenenwerk en het leren via activiteiten van o.m. ngo's in de sectoren van ontwikkelingseducatie en natuur- en milieueducatie.

Een belangrijk referentiekader voor het **jeugdwerk** is het **Vlaamse Jeugdbeleidsplan**. Op 16 december keurde de Vlaamse Regering het tweede Vlaamse jeugdbeleidsplan (2006-2009) goed.¹⁰ Dit jeugdbeleidsplan moet de basis vormen voor een samenhangend

---

⁹ Decreet betreffende gelijke onderwijskansen, 28 juni 2002, B.S. 14/09/2002.

¹⁰ Anciaux, B. (2006). *Vlaams Jeugdbeleidsplan 2006-2009*. Vlaamse Regering. De tekst van het Vlaamse Jeugdbeleidsplan is te downloaden op:

http://www.wvc.vlaanderen.be/jeugdbeleid/publicaties/documenten/jbp2_def.doc

Jeugdbeleidsplan van de Vlaamse Regering. Internet, 6 november 2007.

jeugdbeleid van de Vlaamse overheid. Het formuleert doelstellingen en concrete acties voor kinderen en jongeren, dit voor alle bevoegdheidsdomeinen van de Vlaamse overheid. Het plan besteedt hierbij bijzondere aandacht aan participatie, diversiteit en jeugdwerkbeleid. Het huidige jeugdbeleidsplan is opgebouwd rond een aantal thematische prioriteiten. Participatie en diversiteit lopen er als een rode draad doorheen. Via 'beleidsrotondes' worden de ontmoetingen tussen jeugdbeleid en andere beleidsdomeinen vorm gegeven. Goed georganiseerde beleidskruispunten (een vlotte, open samenwerking tussen ministers, departementen, sectoren) zijn noodzakelijk om deze vorm van jeugdbeleid effectief te voeren.

Eén van de 'algemene uitgangspunten' van het plan is duurzaamheid: men streeft naar een evenwicht tussen 'planet', 'profit', 'people' en 'participation'. In het kader van 'VerdraaiDe Wereld' werkten de georganiseerde jeugdwerkinitiatieven, de noord-zuid-ngo's en de natuur- en milieuverenigingen samen aan duurzame ontwikkeling, vanuit de overtuiging dat duurzame ontwikkeling ook tot de leefwereld van kinderen en jongeren behoort.

Bij de opmaak van een nieuw plan, voor de periode na 2009, kan deze aandacht voor duurzaamheid worden verder gezet en geïntensiveerd. Door duurzame ontwikkeling in het plan als richtinggevend principe naar voor te schuiven, creëert men aanknopingspunten om EDO te integreren in alle facetten van het jeugdwerk. Het wordt op die manier een kader waarbinnen de hele werking benaderd wordt, dus ook zaken als infrastructuur en aankoopbeleid.

De Vlaamse overheid subsidieert de provincies voor het opmaken van een zesjaarlijks **provinciaal jeugdbeleidsplan** (2008-2013)¹¹. Dit moet tot stand komen met inspraak van de provinciale jeugdverenigingen, deskundigen inzake jeugd en jeugdwerk, de gemeentebesturen en de gemeentelijke jeugdraden in de provincie. Het plan moet, naast een financieel overzicht, 2 hoofdstukken bevatten:

- Jeugdwerkbeleid: het provinciale beleid ter ondersteuning van het jeugdwerk.
  - op het vlak van de financiële, materiële en infrastructurele ondersteuning
  - op het vlak van een meer divers en toegankelijker jeugdwerk
  - op het vlak van de vorming van jeugdbegeleiders ('kadervorming')
  - op het vlak van het werken met gehandicapte jeugd
- Jeugdbeleid: het provinciale beleid voor kinderen en jongeren. Hierin moet opgenomen worden:
  - hoe het jeugdwerkbeleid aansluiting vindt bij andere sectoren en overheden;
  - een selectie van beleidsmaatregelen met impact op kinderen en jongeren;
  - hoe de provincie de gemeenten begeleidt en informeert bij de opmaak van een gemeentelijk jeugdbeleidsplan, in samenwerking met de deskundige en relevante actoren.

Ook voor deze provinciale jeugdbeleidsplannen kan duurzame ontwikkeling een richtinggevend kader vormen. Niet alleen wordt EDO op die manier gestimuleerd in het jeugdwerk in al zijn aspecten; men creëert ook stimulansen voor een meer geïntegreerd jeugdbeleid en een verdergaande afstemming op andere beleidssectoren.

Gemeenten zijn verantwoordelijk voor het **lokale jeugdbeleid**.¹² Ze moeten het beleid coördineren en daar zoveel mogelijk kinderen en jongeren bij betrekken. Het decreet lokaal jeugdwerkbeleid stimuleert de gemeente om het jeugdwerkbeleid in een geïntegreerd jeugdbeleid te plaatsen. Een concreet instrument is het jeugdbeleidsplan dat een gemeente driejaarlijks moet opmaken. Zo wordt onder meer gevraagd om het lokaal jeugd(werk)beleid af te stemmen op de lokale cultuurbeleidsplannen, buitenschoolse kinderopvang, enz. Het

---

(http://www.wvc.vlaanderen.be/jeugdbeleid/publicaties/Vlaams_jeugdbeleidsplan_2006-2009/index.htm)

¹¹ Decreet provinciaal jeugdbeleid. Internet, 23 november 2007.

([http://www.steunpuntjeugd.be/themas/provinciaal_jeugdwerkbeleid/decreet_provinciaal_jeugd\(werk\)beleid/](http://www.steunpuntjeugd.be/themas/provinciaal_jeugdwerkbeleid/decreet_provinciaal_jeugd(werk)beleid/))

¹² Lokaal jeugdbeleid. Internet, 6 november 2007.

(http://www.steunpuntjeugd.be/themas/intersectoraal/lokaal_jeugdbeleid/)

lokaal jeugdbeleid verschilt van gemeente tot gemeente omdat iedere gemeente een andere ontwikkeling, schaalgrootte en problemen kent. De meeste gemeenten stemmen het jeugdbeleidsplan af met het jeugdruimteplan en het plan voor de buitenschoolse kinderopvang. Aan de afstemming met milieu, minderheden, ruimtelijk structuurplan en zelfs cultuur besteden ze veel minder aandacht. De helft van de gemeenten werkt aan een afstemming met de plannen voor ruimtelijke ordening. Het gaat dan over thema's die te maken hebben met vrije tijd van kinderen en jongeren en het sociaal-cultureel aanbod in de gemeente.

Duurzame ontwikkeling kan ook voor de lokale jeugdbeleidsplannen als richtinggevend principe worden vooropgesteld. Dit stimuleert de implementatie van EDO in het lokale jeugdwerk én biedt kansen voor een meer geïntegreerd lokaal jeugdbeleid. In hoofdstuk 2 komen we hierop terug en gaan we verder in op mogelijkheden om dit te bevorderen.

Het decreet van 4 april 2003 vervangt de verschillende decreten uit 1995 met betrekking tot de verenigingen, de vormingsinstellingen en de diensten, en is het belangrijkste instrument van de Vlaamse overheid om het **sociaal-cultureel volwassenenwerk** te sturen.¹³ Deze regelgeving introduceert in de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk nieuwe beleidsinstrumenten, bijvoorbeeld het werken met beleidsplannen. Een beleidsplan is het sturings- en beheersmiddel waarmee leidinggevenden hun organisatie samenhouden en de werkzaamheden richten op het gemeenschappelijke doel, de opdracht, missie of bestaansreden van de organisatie. De concretisering van de missie of opdracht in algemene (of strategische) en concrete doelstellingen vormt een goed referentiekader om de behaalde resultaten en de wijze waarop de organisatie functioneert te evalueren en waar nodig bij te sturen. Een gedeelde missie, een geëxpliciteerd beleid en een helder actieplan, kunnen belangrijke hulpmiddelen zijn voor wie wil leren uit vroegere ervaringen. Het opnemen van duurzame ontwikkeling in de missie van een organisatie, zorgt voor een stevige en geïntegreerde verankering van EDO in de volledige werking. In hoofdstuk 2 gaan we verder in op de mogelijkheden om sociaal-culturele organisaties hierin te stimuleren.

Niet-formeel en informeel leren voor duurzame ontwikkeling vindt vaak ook plaats dankzij de **activiteiten van ngo's** in de sectoren van ontwikkelingseducatie en natuur- en milieueducatie (NME) en de sociale economie¹⁴. In wat volgt belichten we enkele beleids- en regelgevingsinstrumenten die EDO in deze sectoren meer ingang kunnen laten vinden. In hoofdstuk 2 komen we terug op de concrete mogelijkheden om dit verder te stimuleren.

Het decreet inzake **ontwikkelingseducatie** van 31 maart 2004 stelt dat het beleid voor ontwikkelingseducatie wil bijdragen tot de creatie van een draagvlak voor internationale samenwerking en de ontwikkeling van een houding van internationale solidariteit in het perspectief van een duurzame mondiale samenleving.¹⁵ Men vertrekt expliciet vanuit de idee van duurzame ontwikkeling. Dit wordt beschouwd als een transversaal thema in activiteiten van ontwikkelingseducatie.

“De laatste jaren worden er in het domein van de ontwikkelingseducatie steeds meer verbanden gelegd met maatschappelijke thema's die oorspronkelijk niet het onderwerp vormden van de klassieke ontwikkelingseducatie maar wel een belangrijke factor zijn in het streven naar een duurzame en solidaire samenleving. Al deze soorten educatie zijn belangrijk om de doelstellingen inzake de opbouw van een meer solidaire, rechtvaardige en duurzame mondiale samenleving te realiseren.

---

¹³ *Sociaal-cultureel volwassenenwerk – overheidsbeleid – regelgeving*. Internet, 6 november 2007.

(<http://www.socius.be/?action=onderdeel&onderdeel=49&titel=Regelgeving>)

¹⁴ Een aantal ngo's (bv. uit de sector natuur- en milieueducatie) zijn erkend en gesubsidieerd via het decreet op het sociaal-cultureel volwassenenwerk. In dit plan wordt met het sociaal-cultureel volwassenenwerk echter vooral bedoeld op het meer reguliere sociaal-cultureel werk.

¹⁵ Somers, B. & Tavernier, J. (2004). *Decreet inzake ontwikkelingssamenwerking*. Art. 3, p. 4.

Door het onderschrijven van een brede interpretatie van ontwikkelingseducatie (in een perspectief van mondiale vorming), worden volgende principes in het beleid centraal gesteld:

- *de meerwaarde van dwarsverbanden (tussen Noord en Zuid, tussen thema's, tussen actoren);*
- *de noodzaak aan samenwerking tussen diverse actoren;*
- *het belang van wederkerigheid (of de mogelijkheid tot wederzijds bevruchtende relaties tussen Noord en Zuid op basis van gelijkwaardigheid);*
- *de noodzaak om ontwikkelingseducatie op te zetten vanuit diverse maatschappelijke thema's;*
- *aandacht voor capaciteitsopbouw van de betrokken actoren.”¹⁶*

Binnen de afdeling Milieu-integratie en –subsiëringen van het departement Leefmilieu, Natuur en Energie wordt vorm gegeven aan het ‘Programma **natuur- en milieueducatie**’. In de Visie- en beleidsnota Natuur- en Milieueducatie Vlaanderen 2004-2009¹⁷ wordt NME gesitueerd in de evolutie naar duurzame ontwikkeling. De missie van de werking natuur- en milieueducatie (NME) expliciteert dit als volgt:

“De cel natuur- en milieueducatie is actief binnen de Vlaamse overheid. Wij vervullen een katalyserende rol in de ontwikkeling van doelgroepgerichte, participatieve en geïntegreerde natuur- en milieueducatie. Zo dragen wij bij aan de verwezenlijking van het Vlaamse milieubeleid. De cel NME werkt vanuit de visie van duurzame ontwikkeling. [...] De cel NME richt zich in de eerste plaats op NME. NME zien we daarbij als een onderdeel van duurzame ontwikkelingseducatie. We zetten ons in om NME-doelstellingen aan bod te doen komen in andere vormings- en beleidsdomeinen. Tevens bekijken we ecologische waarden binnen een economische, culturele, intergenerationele en globale context.”¹⁸

De Vlaamse regering keurde op 5 oktober de ontwerptekst goed voor de actualisatie van het Vlaamse Milieubeleidsplan 2003-2007 en de verlenging ervan tot 2010.¹⁹ In het hoofdstuk ‘Instrumenten’ van het geactualiseerde Minaplan3+ krijgt EDO een plaats:

“Er wordt gestart met de uitvoering van de eerste maatregelen van het Vlaamse EDO-Implementatieplan (Educatie voor duurzame ontwikkeling), dat kadert in het VN-decennium voor EDO. Dit plan spoort samen met de Vlaamse Strategie Duurzame Ontwikkeling en is opgemaakt samen met andere betrokken beleidsdomeinen en het middenveld. Het Vlaamse EDO-platform wordt in 2008 officieel geïnstalleerd.”

Binnen de werking NME wordt een denkproces opgestart om EDO sterker te verankeren binnen de bestaande werking en structureel een plaats te geven in de visie- en beleidsnota voor de periode na 2009.

Besluiten:

Het decreet ter bevordering van duurzame ontwikkeling bevat geen bepalingen omtrent de inhoudelijke invulling van het beleid en biedt op zich dus geen garanties dat EDO ook in de toekomstige Vlaamse Strategieën zal worden opgenomen.

¹⁶ Somers, B. & Tavernier, J. (2004). *Memorie van toelichting bij het decreet inzake ontwikkelingssamenwerking*, pp. 1-2.

¹⁷ *Visie- en beleidsnota natuur- en milieueducatie Vlaanderen 2004-2009*. Internet, 6 november 2007. (http://www.lne.be/themas/natuur-en-milieueducatie/algemeen/nme-beleid/documenten-invisible/Visie-en-beleidsnotaNME_VI_2004-2009.pdf)

¹⁸ *Missie van de cel NME*. Internet, 6 november 2007. (<http://www.lne.be/themas/natuur-en-milieueducatie/algemeen/nme-beleid>)

¹⁹ *Verlenging en actualisatie Vlaams Milieubeleidsplan*. Internet, 6 november 2007. (<http://start.vlaanderen.be/index.php?nav=burger>)

De ontwerpfiles over de operationele projecten van de VSDO zijn nog in ontwikkeling. Een vlotte afwerking hiervan dringt zich op teneinde tijdig te kunnen voldoen aan de engagementen van de Vlaamse regering ten opzichte van het VN-decennium van Educatie voor Duurzame Ontwikkeling.

Via de samenwerkingsovereenkomst 2008-2013 kunnen gemeenten en provincies worden gestimuleerd om EDO een plaats te geven.

Het is wenselijk EDO op te nemen als richtinggevend principe voor het Vlaamse en voor de lokale Jeugdbeleidsplannen.

Het decreet inzake ontwikkelingseducatie vertrekt expliciet van de idee van duurzame ontwikkeling en biedt daardoor kansen voor de verdere implementatie van EDO in Vlaanderen.

In het milieubeleidsplan Minaplan3+ wordt het engagement van de Vlaamse regering ten opzichte van het VN-decennium voor EDO benadrukt. Een structurele verankering hiervan is wenselijk en kan gekaderd worden in de visie- en beleidsnota NME voor de periode na 2009.

1.3 Financiële beleidsinstrumenten voor de ondersteuning van EDO

Er zijn verschillende financiële instrumenten voorhanden om de implementatie van EDO te bevorderen. We bespreken achtereenvolgens de projectsubsidies duurzame ontwikkeling, de subsidies voor NME-projecten, de subsidiëring voor ontwikkelingseducatie en de samenwerkingsovereenkomst gemeenten 2008-2014.

Het **Vlaamse coördinerende beleid voor duurzame ontwikkeling** heeft middelen ter beschikking voor subsidiëring van initiatieven in het kader van de Vlaamse strategie voor duurzame ontwikkeling. Verenigingen en instellingen met rechtspersoonlijkheid (met uitzondering van handelsvennootschappen) en lokale en provinciale overheden kunnen een aanvraag indienen.²⁰

Het uitgangspunt bij deze projectsubsiëring is dat duurzame ontwikkeling een zaak is van de hele Vlaamse overheid. De dertien beleidsdomeinen van de Vlaamse overheid dragen elk hun eigen verantwoordelijkheid voor de integratie van duurzame ontwikkeling in hun werkingsveld. Het coördinerende beleid duurzame ontwikkeling wil zorgen voor stimulansen en voor een betere afstemming tussen de beleidsdomeinen. Het uitvoeren van voorbeeldprojecten en de samenwerking met andere partners uit het middenveld, organisaties en besturen, staan centraal in het beleid voor duurzame ontwikkeling. Subsidiemogelijkheden vanuit het Vlaamse coördinerende beleid duurzame ontwikkeling komen bijgevolg niet in de plaats van subsidiemogelijkheden die bestaan binnen beleidsdomeinen. Als het voorwerp van het project expliciet tot de bevoegdheid en subsidiemogelijkheden behoort van een beleidsdomein, is subsidieverlening vanuit het coördinerende beleid duurzame ontwikkeling niet aan de orde. De subsidieverlening van het Vlaamse coördinerende beleid duurzame ontwikkeling beperkt zich tot het geven van stimulansen aan veelal transversale projecten waarmee een andere, duurzame manier van handelen en werken wordt beoogd. Projecten komen dus alleen in aanmerking als ze bovenop de reguliere werking van organisaties worden opgezet.

De subsidies die binnen het Vlaamse beleid duurzame ontwikkeling toegekend worden, zijn niet-gereguleerde, eenmalige subsidies. In structurele subsidiëring van organisaties en

²⁰ *Subsidies*. Internet, 6 november 2007.

(<http://www3.vlaanderen.be/duurzameontwikkeling/subsidies.htm>)

langlopende projecten is niet voorzien. Investeringskosten in infrastructuur worden evenmin gesubsidieerd.²¹

De gesubsidieerde projecten moeten aansluiten bij de Vlaamse Strategie voor Duurzame Ontwikkeling (VSDO). Binnen deze VSDO zijn drie projectcategorieën te onderscheiden:

- projecten ter uitvoering van de twaalf operationele projecten;
- voorbeeldprojecten en experimenten;
- evenementen van communicatie en sensibilisatie.

Educatie voor Duurzame Ontwikkeling is één van de operationele projecten van de VSDO. Deze projectsubsidies zijn dan ook een belangrijk instrument voor de uitvoering ervan. De realisatie van het operationele project EDO kan echter niet alleen steunen op de subsidiëring van organisaties en lokale overheden. In deel III komen we hierop nog uitgebreid terug.

Op 8 oktober 2004 keurde de Vlaamse Regering het besluit ter uitvoering van het decreet inzake ontwikkelings samenwerking²² goed. Dit besluit handelt over de **subsidiëring van projecten voor ontwikkelingseducatie** en regelt de zaken waaraan een dossier moet voldoen om in aanmerking te kunnen komen voor een subsidie. De Vlaamse regering beschouwt duurzame ontwikkeling en gender als transversale thema's in activiteiten van ontwikkelingseducatie. Bij de kwaliteitsbeoordeling wordt nagegaan in welke mate de projecten beide aspecten volwaardig integreren. Verder wordt rekening gehouden met²³:

- de beschrijving van het samenwerkingsverband;
- de effectieve betrokkenheid van alle actoren (met inbegrip van de doelgroepen);
- de relevantie van het onderwerp vanuit het perspectief van de Noord-Zuidproblematiek;
- de strategie van het samenwerkingsverband inzake capaciteitsopbouw;
- de strategie van het samenwerkingsverband inzake interne voortgangscntrole en evaluatie;
- de mate van verbreding en vernieuwing.

Het 'besluit van de Vlaamse regering tot vaststelling van de bijzondere regelen inzake de subsidiëring van projecten inzake duurzaam milieu- en natuurbeleid'²⁴ voorziet o.a. in **subsidiëring van natuur- en milieueducatieve projecten**. De inhoudelijke beoordeling van alle projecten inzake duurzaam milieu- en natuurbeleid gebeurt op basis van volgende elementen²⁵:

- welomschreven thematiek;
- verenigbaarheid met de doelstellingen van het Vlaamse milieubeleid;
- kwalitatief hoogstaand zijn;
- resultaatgericht zijn;
- een samenwerking opzetten met anderen;
- een voorbeeldfunctie vervullen;
- nieuwe initiatieven en ontwikkelingen;
- doelgroepbenadering.

Voor wat betreft de NME-projecten wordt bovendien rekening gehouden met volgende specifieke criteria²⁶:

- een coherente pedagogische visie;
- inhoudelijke, methodische en vormelijke afstemming op doelgroep(en);

---

²¹ *Projectsubsidies duurzame ontwikkeling*. Internet, 6 november 2007.

(http://www3.vlaanderen.be/duurzameontwikkeling/downloads/subsidies/subsidiegids_duurzame_ontwikkeling.doc)

²² *Besluit van de Vlaamse regering betreffende de subsidiëring van projecten inzake ontwikkelingseducatie*

²³ *Idem*, art. 6.

²⁴ *Besluit van de Vlaamse regering tot vaststelling van de bijzondere regelen inzake de subsidiëring van projecten inzake duurzaam milieu- en natuurbeleid*, 30/10/2003, BS 04/11/2003

²⁵ *Idem*, art. 9 §1.

²⁶ *Idem*, art. 9 §2.

- nadruk op persoonlijke betrokkenheid en dagelijkse gedragspraktijken van de doelgroep;
- actieve betrokkenheid van de doelgroep bij het opzet en de uitvoering van het project;
- overstijgen van klassieke onderwijsgerichtheid.

In haar advies van 22 maart 2007 over de organisatorische en beleidsmatige inschakeling en afstemming van natuur- en milieueducatie in de beleidsontwikkelingen rond EDO stelt de Minaraad dat de bestaande projectfondsen kunnen worden aangesproken voor EDO-gerichte projecten en acties: "De gunningcriteria van deze verticale projectfondsen kunnen deels expliciet opengetrokken worden naar EDO-gerichte vormen van educatie. Dit past ook in het stramien van de Vlaamse Strategie voor duurzame ontwikkeling die elke minister verantwoordelijk stelt voor het duurzaamheidsbeleid binnen zijn / haar bevoegdheid."²⁷ Bij een actualisering van de beoordelingscriteria voor NME-projecten zullen elementen worden opgenomen om EDO-gerichte NME-projecten te stimuleren.

In het kader van de **samenwerkingsovereenkomst** gemeenten (2008-2013) kunnen gemeenten subsidies aanvragen voor het opstarten van een project over duurzame ontwikkeling. Deze projecten moeten gebaseerd zijn op een doelgroepgerichte aanpak, waarbij overleg en communicatie centraal staat. Concreet moeten volgende punten worden uitgewerkt in het project:

- (deel)doelgroepen kiezen op basis van de lokale eigenheid, beleidsdoelstellingen of knelpunten;
- een communicatiebeleid naar de gekozen deeldoelgroepen uitwerken dat actieve en passieve sensibilisatie omvat;
- voor de deeldoelgroepen bepalen wat men wil bereiken (beleid) en hoe men dit wil bereiken (strategie);
- met de gekozen deeldoelgroepen een overleg en dialoog opstarten;
- de gekozen deeldoelgroepen begeleiden in milieubewust en duurzaam handelen;
- bij tegenstrijdige belangen tussen doelgroepen optreden als tussenpersoon;
- in overleg met de gekozen doelgroepen zoeken naar oplossingen voor knelpunten die door de activiteiten van deze doelgroepen optreden;
- verantwoordelijkheden aan de gekozen doelgroepen overdragen.

De gemeenten moeten hierbij een actieve rol opnemen en kunnen een doelgroepenproject zelfstandig uitvoeren, dan wel in samenwerking met ngo's of andere gemeenten of organisaties. Samenwerking met maatschappelijke organisaties die als intermediair betrokken kunnen worden bij de uitvoering van een doelgroepwerking wordt aangemoedigd.

Besluiten:

De subsidiëring in het kader van het Vlaamse ondersteunende beleid duurzame ontwikkeling bieden binnen de huidige context mogelijkheden om de implementatie van EDO te bevorderen. Het beschikbare budget is echter beperkt en er werden geen afzonderlijke middelen voorbehouden voor EDO als operationeel project. Het gaat hier bovendien om een momentopname: de beschikbare subsidiëring is niet gegarandeerd na afloop van de huidige VSDO of na een actualisatie ervan.

Voor de subsidiëring van projecten voor ontwikkelingseducatie wordt bij de kwaliteitsbeoordeling nagegaan in welke mate de projecten duurzame ontwikkeling als volwaardig aspect integreren. Dit creëert kansen om EDO in Vlaanderen verder te stimuleren.

²⁷ Minaraad (2006). *Advies van 22 maart 2007 over de organisatorische en beleidsmatige inschakeling en afstemming van natuur- en milieueducatie in de beleidsontwikkelingen rond EDO*. Brussel.

Bij de subsidiëring van natuur- en milieueducatieve projecten behoort aandacht voor duurzame ontwikkeling niet tot de beoordelingscriteria. Het verdient aanbeveling om EDO-gerichte vormen van NME in deze criteria nadrukkelijker aan bod te laten komen.

De samenwerkingsovereenkomst gemeenten 2008-2014 stimuleert gemeenten om EDO doelgroepgericht en projectmatig op te nemen.

Het financiële beleidsinstrumentarium dat kan worden ingeschakeld om EDO te stimuleren, is voorsnog teveel gefragmenteerd. Dit is niet bevorderlijk voor het ontwikkelen van een coherent EDO-beleid in Vlaanderen.

1.4 Sociale beleidsinstrumenten voor de ondersteuning van EDO

Om te komen tot een geïntegreerd EDO-beleid is samenwerking en afstemming tussen alle betrokken actoren cruciaal. EDO veronderstelt per definitie een multi-sector-, multi-level- en multi-actorbeleid. Sociale beleidsinstrumenten om de implementatie van EDO te stimuleren, zijn dan ook vooral gericht op het bevorderen van overleg, afstemming en samenwerking tussen de verschillende betrokken sectoren, beleidsniveaus en actoren.

Een belangrijk instrument hiervoor is het **EDO-overlegplatform**. Dit werd opgericht met het oog op de ontwikkeling van het Vlaamse EDO-implementatieplan en wordt in 2008 officieel gemandateerd.²⁸ Het wil een operationele invulling geven aan beleidsbeslissingen van overheidswege. De besluitvorming is gericht op het formuleren van een gezamenlijk advies met betrekking tot de implementatie van EDO in Vlaanderen.

Op korte termijn ziet de taakstelling van het EDO-overlegplatform er als volgt uit:

- inventariseren van de bestaande initiatieven die onder de noemer EDO kunnen worden geplaatst;
- uittekenen van een Vlaamse implementatiestrategie voor EDO;
- lopende initiatieven ondersteunen en dynamiseren;
- initiatief nemen om eensluitende criteria/indicatoren voor EDO te laten ontwikkelen;
- verder uittekenen en verfijnen van de eigen werkwijze en de interactie met de werkgroep duurzame ontwikkeling.

Het EDO-overlegplatform is samengesteld uit vertegenwoordigers van verschillende departementen van de Vlaamse overheid. Behalve een kanaal voor interdepartementale samenwerking is het EDO-overlegplatform tevens een forum waar actoren van buiten de Vlaamse administratie met elkaar in overleg treden. Ook federale en provinciale overheidsinstanties zijn immers vertegenwoordigd, evenals een brede waaier van actoren uit het maatschappelijke middenveld. Het overlegplatform kan ad hoc worden uitgebreid met nieuwe, al dan niet permanente, vertegenwoordigers wanneer de agenda dit vereist.

Andere sociale instrumenten om EDO te bevorderen zijn opleiding en nascholing, lerende netwerken (intervisie), procesbegeleiding, een expertisenetwerk, enz. Deze komen uitgebreid aan bod in hoofdstuk 3.

Besluiten:

²⁸ Verlenging en actualisatie Vlaams Milieubeleidsplan. Internet, 6 november 2007. (<http://start.vlaanderen.be/index.php?nav=burger>)

EDO vereist per definitie afstemming en samenwerking over de sectoren heen. Een gemandateerde afvaardiging in het EDO-overlegplatform vanuit elk betrokken beleidsdomein is cruciaal om de vereiste horizontale integratie te kunnen garanderen.

2. Duurzame ontwikkeling bevorderen via formeel, niet-formeel en informeel leren

Dit tweede hoofdstuk gaat in op de mogelijkheden om duurzame ontwikkeling te bevorderen via educatie, zowel in formele, informele en niet-formele leercontexten. Van de zes objectieven van de UNECE is deze wellicht de meest veelomvattende. Het spreekt voor zich dat daardoor een aanzienlijke overlapping bestaat met de andere doelstellingen. Ook de aanwezigheid van een ondersteunend beleidskader, competente educatoren, kwaliteitsvol educatief materiaal, onderzoek over EDO en een betere samenwerking dragen immers bij aan het bevorderen van duurzame ontwikkeling via het formeel, niet-formeel en informeel leren. In dit hoofdstuk zal daarom regelmatig worden verwezen naar maatregelen die bij de andere objectieven verder worden uitgewerkt. De klemtoon ligt hier echter op een aantal concrete initiatieven om EDO te stimuleren in de onderscheiden leercontexten, elk met hun eigen specificiteit.

EDO is immers meer dan enkel het formele onderwijs. Ook in niet-formele en informele leercontexten wordt heel wat bijgeleerd. Niet-formeel leren vindt plaats buiten de reguliere opleidingssystemen en leidt niet tot het behalen van een diploma of certificaat. Het gaat om educatie via activiteiten op de werkvloer en via activiteiten van het maatschappelijke middenveld (bv. jeugdbewegingen, volwassenenvorming, vakbonden...). Informeel leren gebeurt spontaan in het dagelijkse leven. In tegenstelling tot formeel en niet-formeel leren is informeel leren niet noodzakelijk 'bewust leren'. Hier gaat het bijvoorbeeld om wat mensen leren via de media.

Binnen het formeel leren maken we een onderscheid tussen hoger onderwijs en leerplichtonderwijs. In dit hoofdstuk zal ook aandacht worden besteed aan de afstemming en coördinatie tussen de verschillende betrokken actoren over de verschillende leercontexten heen. Zo moet het aanbod van ngo's i.v.m. EDO bijvoorbeeld afgestemd zijn op de behoeften in het onderwijs, het jeugdwerk of de volwasseneneducatie. Binnen het hoger onderwijs biedt de lerarenopleiding dan weer aanknopingspunten met het leerplichtonderwijs.

2.1 EDO in het leerplichtonderwijs

Het operationele project EDO wil de kennis en handelingsbekwaamheid van mensen verhogen ten voordele van een gezond en productief leven in harmonie met de natuur en met zorg voor sociale waarden, gendergelijkheid en culturele diversiteit²⁹.

Uitgaande van bovenstaande moeten leerlingen beschikken over kennis, vaardigheden, inzicht, waarden en attitudes om gepaste antwoorden te formuleren en beslissingen te kunnen nemen voor duurzame ontwikkeling.

Om dit in de praktijk te brengen is het belangrijk om geen nieuwe educatie in het leven te roepen, maar wel maatregelen uit te werken die leiden tot een holistische benadering van duurzame ontwikkeling met duurzame ontwikkeling als regulatief idee waaraan beslissingen kunnen afgetoetst worden. Duurzame ontwikkeling kan richting geven aan de verschillende

---

²⁹ Project nr. 3: Educatie voor Duurzame Ontwikkeling, p. 1.

educaties waaraan scholen al werken. De autonomie laat scholen vrij om eigen accenten te leggen. Vandaar dat scholen eerst de gevoeligheid voor EDO dienen gewaar te worden. Nascholing van leerkrachten, directies dringt zich dan ook op (zie hoofdstuk 3).

Binnen het leerplichtonderwijs kunnen verschillende acties in samenhang genomen worden. De nood aan visievorming en nascholing van educatoren worden in hoofdstuk 3 behandeld.

2.1.1 Duurzame ontwikkeling in het curriculum

Van bij het begin van de invoering van de eindtermen in het Vlaamse onderwijs werden een aantal “educaties” zoals opvoeden tot burgerzin, gezondheidseducatie, milieueducatie... voor het secundair onderwijs als vakoverschrijdende thema’s aangeboden. In het lager onderwijs zijn ze geïntegreerd in het leergebied wereldoriëntatie. De ontwikkelingen binnen de maatschappij evolueren zo snel waardoor het niet wenselijk is om een aparte educatie te ontwikkelen, maar duurzame ontwikkeling dient meegenomen te worden in de bestaande vakken en leergebieden die met elkaar zoeken naar verbanden zodat waar mogelijk vakoverschrijdend gewerkt kan worden. Ook vakoverschrijdende projecten bieden uiteraard mogelijkheden.

Duurzame ontwikkeling dient gedragen te worden door het gehele schoolteam en is bijgevolg geen zaak voor één leerkracht. Afstemming binnen de school moet worden gestimuleerd zodat leerlingen op een interdisciplinaire en samenhangende manier leren voor duurzame ontwikkeling. De school integreert duurzame ontwikkeling op die manier in haar pedagogisch project (zie ook hoofdstuk 3). In eerste instantie is afstemming binnen de eigen school belangrijk omdat net die samenwerking als leerproces erg verrijkend is voor het hele schoolteam. Daarnaast werkt een uitwisseling van ervaringen tussen scholen stimulerend.

Om het leggen van verbanden tussen verschillende vakken en leergebieden te bevorderen, is het belangrijk bij het ontwikkelen van leerplannen en handelingsplannen het concept van duurzame ontwikkeling voor ogen te houden en mogelijke dwarsverbanden tussen leergebieden te signaleren.

De vakoverschrijdende eindtermen in het secundair onderwijs worden onderzocht naar de maatschappelijke en onderwijskundige relevantie en naar de haalbaarheid ervan. In dit kader is het belangrijk om alle eindtermen en ontwikkelingsdoelen (zowel leergebied- en vakgebonden als leergebied- en vakoverschrijdende), inclusief deze van het buitengewoon onderwijs, grondig te onderzoeken op hun relevantie voor het thema “duurzame ontwikkeling”.

Door technologische innovaties voor duurzame ontwikkeling binnen de leerplannen van het Beroeps- en Technisch Onderwijs een plaats te geven, kunnen de toekomstige vakmensen een bewuste keuze maken. Dit veronderstelt het ontwikkelen van een ethische competentie met oog op duurzaamheid. Een bevraging binnen de BSO/TSO-scholen kan een beeld geven van de behoeften en de knelpunten.

De mogelijkheid kan onderzocht worden of het wenselijk is om duurzame ontwikkeling op te nemen in de beroepsprofielen opgesteld door de SERV. Op die manier ontstaat een wisselwerking tussen onderwijs en beroepspraktijk.

Ook buiten het Beroeps- en Technisch Onderwijs is het reflecteren over technologische ontwikkelingen heel belangrijk om te kiezen voor duurzame ontwikkeling. Een mogelijk aanknopingspunt is het project ‘Techniek Op School voor de 21ste eeuw’ (TOS21). TOS21 is een gezamenlijk initiatief van de Vlaamse minister van Economie, Ondernemen, Wetenschap, Innovatie en Buitenlandse Handel en de Vlaamse minister van Werk, Onderwijs en Vorming. Het project wil volgende doelstellingen realiseren:

- voor wetenschappen, techniek en technologische innovatie een degelijke inhoudelijke basis voorzien in het onderwijs,
- de onderwijspartners toelaten dit onderwerp pedagogisch-didactisch en wetenschappelijk verantwoord aan te pakken,
- een visie op techniek en wetenschappen (op school) ontwikkelen,
- de essentiële bouwstenen aanleveren voor een degelijke curriculumontwikkeling,
- een referentiekader uitwerken dat kan worden gehanteerd voor de validering, screening en ontwikkeling van projecten, die betrekking hebben op de popularisering van wetenschap, techniek en technologische innovatie.

2.1.2 Vorming voor leerplancommissies

Bij de leerplanontwikkeling, handelingsplanontwikkeling is het belangrijk de idee van duurzame ontwikkeling als richtinggevend principe in de visie van het leerplan of handelingsplan op te nemen. Via de leerplannen en de handelingsplannen kan een basiskader aangereikt worden om vakoverschrijdend te werken aan duurzame ontwikkeling. Daarbij kan ook aangegeven worden waar de knelpunten liggen. Voor de pedagogische begeleidingsdiensten is het daarom noodzakelijk aandacht te hebben voor duurzame ontwikkeling bij de implementatie van de eindtermen en ontwikkelingsdoelen in de leerplannen, in de verschillende scholen als ook bij het helpen opstellen van pedagogische projecten en het uitwerken van schoolwerkplannen. Vorming voor pedagogische begeleidingsdiensten, in het bijzonder voor de leerplancommissies kan hiertoe bijdragen.

2.1.3 Sociaal leren: duurzame ontwikkeling op school

De school als organisatie heeft een voorbeeldfunctie ten aanzien van duurzame ontwikkeling. Het voorbeeld van de school werkt inspirerend voor leerkrachten, leerlingen en hun omgeving. In die context is de opname van een visie voor duurzame ontwikkeling in het pedagogische project gewenst. Die visie werkt door in het dagelijkse schoolmanagement, wat ook zo door leerlingen en leerkrachten ervaren wordt. Een dragende structuur zoals de schoolraad in het secundair onderwijs of een werkgroep neemt de verantwoordelijkheid voor de uitwerking van de visie. Sensibilisering en vorming van schooldirecties en leerkrachten werkt ondersteunend (zie hoofdstuk 3).

De verschillende educaties vormen goede ingangen om op een aangepaste manier EDO op gang te krijgen en te houden binnen scholen. Zo ook het project Milieuzorg Op School (MOS) dat al werkt via een ruim draagvlak, dat al noodzakelijke dwarsverbanden legt, dat zorgt voor begeleiding, vorming en ondersteuning van scholen. Om MOS in EDO-richting te verbreden, is de samenwerking met ngo's een gepaste ondersteuning om specifieke kennis, vaardigheden en methodes in te brengen. Ook kunnen extra middelen voorzien worden voor procesbegeleiding binnen scholen (zie hoofdstuk 3).

2.1.4 Intermediaire actoren, participatie

Om duurzame ontwikkeling te integreren binnen het leerplichtonderwijs is het zinvol om externe partners van buiten de school te betrekken.

Pedagogische begeleidingsdiensten kunnen de scholen helpen bij het vertalen van EDO in het pedagogische project en bij het uitwerken van schoolwerkplannen.

Procesbegeleiders kunnen de scholen ondersteunen om een proces op gang te brengen dat EDO integreert in de dagelijkse lespraktijk en begeleiden bij het uitwerken van concrete projecten. Procesbegeleiding kan ook maatwerk leveren naar de verschillende leeftijdscategorieën.

Ngo's brengen de transferabele vaardigheden, kennis en methodes binnen in de scholen. Een structurele samenwerking tussen scholen en ngo's wordt dan ook als belangrijk beschouwd voor het implementeren van EDO.

Om de leerlingen voldoende voor te bereiden op het latere beroepsleven en hoe daar met duurzame ontwikkeling en maatschappelijk verantwoord ondernemen wordt omgegaan, is er de mogelijkheid om samenwerking met economische actoren te stimuleren onder de vorm van stage. Het uitwerken van een stage-databank kan daarbij een brugfunctie vervullen.

Besluiten:

Om scholen de gevoeligheid voor duurzame ontwikkeling te laten gewaarworden, is het belangrijk dat de ontwikkelingsdoelen en de eindtermen duurzame ontwikkeling duidelijk expliciteren. Mogelijke dwarsverbanden tussen leergebieden moeten worden geduid zodat vakoverschrijdend werken vergemakkelijkt wordt.

Voor scholen die willen werken aan duurzame ontwikkeling is het wenselijk procesbegeleiding te voorzien om duurzame ontwikkeling als richtinggevend principe te integreren. De bestaande educaties kunnen als ingangspoort dienen om te verbreden naar duurzame ontwikkeling.

2.2 EDO in het hoger onderwijs

Via verschillende internationale en nationale engagementen hebben ook de Vlaamse universiteiten en hogescholen zich bereid getoond om werk te maken van duurzame ontwikkeling. Zo ondertekenden reeds vier hogere onderwijsinstellingen³⁰ de European University Alliance for Sustainability, beter gekend als het Copernicus Campus Charter. Met dit charter streven de universiteiten om een duurzame samenleving als concept te implementeren in het onderwijs, het onderzoek en de interne bedrijfsvoering. Omdat verdragen zoals deze vertaald moeten worden in concrete engagementen en acties, reikt de NVAO (Nederlands-Vlaamse Accreditatie Organisatie) een bijzonder kwaliteitskenmerk uit aan opleidingen in het hoger onderwijs die aantonen dat ze aan een bepaalde kwaliteitseis inzake duurzame ontwikkeling voldoen.

Een aantal projecten van de Vlaamse overheid (DOEN!, Ecocampus, en Sociale Economie op de Campus) situeren zich in de internationale dynamiek die zich reeds vertaald heeft in concrete projecten in het Vlaams hoger onderwijs. Ze ondersteunen de hogescholen en universiteiten in de integratie van duurzame ontwikkeling in het hoger onderwijs.

- Project DOEN! ondersteunt de Vlaamse hogescholen en universiteiten in de integratie van duurzame ontwikkeling via twee wegen. Enerzijds zijn vanuit de vijf Associaties van Universiteiten en Hogescholen engagementen aangegaan in het kader van Project DOEN! om duurzame ontwikkeling te integreren in de onderwijsinstellingen. Anderzijds worden docenten, milieucoördinatoren en preventieadviseurs, en logistieke beheerders ondersteund in het integreren van duurzame ontwikkeling in hun vakgebied of taakstellingen via lerende netwerken, de inventaris 'duurzame ontwikkeling in Vlaams hoger onderwijs', trefdagen, etc.³¹

³⁰ Universiteit Gent, Universiteit Antwerpen en de hogescholen binnen de Associatie Universiteit en Hogescholen Antwerpen, Katholieke Universiteit Leuven en Vrije Universiteit Brussel

³¹ Voor het projectverslag van DOEN!, zie www.mvovlaanderen.be

- Het project Ecocampus³² moedigt het hoger onderwijs aan om milieuzorg binnen hun instellingen systematisch te benaderen en op structurele wijze in te passen in de organisatie. Het programma heeft drie pijlers: het opzetten van een milieuzorgsysteem (interne bedrijfsvoering) op maat van het hoger onderwijs, het integreren van milieugerelateerde thema's in de curricula en het stimuleren van milieuzorg in het studentenleven. Dit project valt te kaderen binnen het geheel van duurzame ontwikkeling en kan een opstap voor de instelling betekenen tot een duurzame onderneming en tot duurzaam hoger onderwijs.
- Bij het project Sociale Economie op de Campus van het Vlaams Overleg Sociale Economie (VOSEC) staan twee doelstellingen centraal. In de eerste plaats het in contact brengen van studenten en docenten met het concept en het brede werkveld van de sociale economie. Als tweede het bevorderen van de globale zichtbaarheid van onderzoek en onderwijs rond sociale economie.

Door deze projecten wordt de noodzaak om te werken aan duurzame ontwikkeling versterkt. Toch verschillen de inspanningen die verschillende instellingen leveren en is de aanwezigheid van een trekker binnen een instelling soms bepalend voor de integratie van EDO. Een meer planmatige aanpak en ondersteuning zijn nodig om EDO duurzaam te integreren in het Hoger Onderwijs. Ook blijft onderzoek naar Educatie voor Duurzame Ontwikkeling vrij beperkt (zie ook hoofdstuk 5).

2.2.1 EDO in de curricula

Duurzame ontwikkeling kan zowel horizontaal als verticaal geïntegreerd worden in de curricula. Wanneer duurzame ontwikkeling binnen één of meerdere opleidingsonderdelen aan bod komt over verschillende opleidingsjaren, spreken we van verticale integratie. Het bestaan van een vak DO kan als hefboom dienen voor het integreren van DO in andere vakken, de bedrijfsvoering, het onderzoek en de maatschappelijke dienstverlening. Bij een horizontale integratie maken competenties duurzame ontwikkeling integraal deel uit van de verschillende opleidingsonderdelen binnen eenzelfde opleidingsjaar.

Het integreren van competenties voor duurzame ontwikkeling in de competentieprofielen van de verschillende opleidingen, kan leiden naar een systematische, horizontale integratie van duurzame ontwikkeling.

Competentieprofielen zijn dynamisch. Ze worden afgestemd op vragen vanuit het beroepsleven en de maatschappij, en beschrijven de waarden, kennis en vaardigheden die nodig zijn om beroepspraktijken te vervullen. Competentieprofielen gericht op duurzame ontwikkeling zijn niet noodzakelijk nieuwe profielen. De bestaande competentieprofielen kunnen afgetoetst worden aan de noden van een duurzame samenleving, en aangevuld of aangepast worden.

De Nederlands-Vlaamse Accreditatie Organisatie (NVAO) reikt een bijzonder kwaliteitskenmerk uit aan opleidingen in het hoger onderwijs die aan een bepaalde kwaliteitseis in verband met duurzame ontwikkeling voldoen. Een bijzonder kenmerk kan een belangrijk instrument zijn voor benchmarking. Het engagement voor de aanvraag van een bijzonder kwaliteitskenmerk ligt bij de instelling.

Door het opnemen van duurzame ontwikkeling in de competentieprofielen en/of de curricula, komt duurzame ontwikkeling in de zelfevaluatierapporten van de opleidingen die door de visitatiecommissie beoordeeld worden.

---

³² <http://ecocampus.lne.be>

De vertaling van duurzame ontwikkeling naar de concrete lespraktijk vormt een belangrijk aandachtspunt. Het ondersteunen van docenten in hun zoektocht naar didactisch materiaal en goede praktijkvoorbeelden kunnen hierbij helpen (zie hoofdstuk 4).

Het is belangrijk dat de projecten DOEN!, Ecocampus en Sociale Economie op de Campus bijdragen tot de doelstellingen van de Regionale Strategie voor EDO van UNECE. Hiervoor is afstemming tussen deze projecten onontbeerlijk. Deze kan best gebeuren door het departement Onderwijs en Vorming in samenwerking met het EDO-overlegplatform.

Binnen het onderwijs, de bedrijfsvoering, het onderzoek en de maatschappelijke dienstverlening kan het hoger onderwijs een voorbeeld vormen voor studenten, professionelen en toekomstige leidinggevenden en zo bijdragen tot sociaal leren. Het verder zetten van bestaande projecten zoals DHO Vlaanderen!, Ecocampus en Sociale Economie op de Campus is aangewezen om de op gang gekomen dynamiek in stand te houden en te verspreiden.

2.2.2 Voorbereiding op het latere beroepsleven

Om studenten beter voor te bereiden op hun latere beroepsleven kan samenwerking met sectoren en bedrijven gestimuleerd worden via stages, studiebezoeken, het inschakelen van gastdocenten, studiedagen, enz. Ondernemingen zijn soms verrassend sterk bezig duurzame ontwikkeling te integreren in hun bedrijfsvoering en/of producten. De mogelijkheden voor stage in die bedrijven moet onderzocht worden en aangeboden, zodat docenten en studenten ervaringen kunnen opdoen in dergelijke bedrijven. Een stagedatabank³³ kan een belangrijke brug vormen. Tijdens stageopdrachten van studenten kan bij de evaluatie een item worden opgenomen rond duurzaamheid.

2.2.3 EDO in de lerarenopleiding

In de lerarenopleiding bieden de basiscompetenties aangrijpingspunten voor docenten om te werken aan EDO. Dit dient gestimuleerd te worden. Het internationale COMENIUS-project³⁴ ontwikkelde een kader voor een competentiegericht curriculum in de initiële lerarenopleiding in de context van onderwijs voor duurzame ontwikkeling. Dit kader zou voldoende flexibel en aanpasbaar aan de eigen context van een instelling zijn.

De centra voor natuur- en milieueducatie werken al naar de doelgroep lerarenopleiding. Dit kan aangevuld worden en versterkt worden met EDO-gerichte programma's.

Besluiten:

Hoger onderwijs kan een belangrijke bijdrage leveren aan EDO. Daartoe dienen niet enkel inspanningen geleverd te worden op vlak van onderwijs, maar ook het onderzoek, de interne bedrijfsvoering en de maatschappelijke rol van de hogescholen en universiteiten moeten onder de loep genomen worden.

Het verder zetten van bestaande projecten zoals DOEN!, Ecocampus en Sociale Economie op de Campus is belangrijk om de op gang gekomen dynamiek in stand te houden en te ondersteunen. Om de verkregen resultaten te behouden en kracht bij te zetten, dient nagedacht te worden over de institutionalisering van de projecten DOEN!, Ecocampus en Sociale Economie op de Campus. Een systematische, planmatige aanpak en ondersteuning is nodig om EDO duurzaam te integreren in het hoger onderwijs.

³³ Bv. <http://www.stagepunt.be>

³⁴ <http://www.csct-project.org>

In het hoger onderwijs kan duurzame ontwikkeling best in de competentieprofielen van de verschillende richtingen opgenomen worden zodat die bij accreditatie mee beoordeeld worden.

Stage in bedrijven en/of contacten met ondernemingen die sterk bezig zijn rondom duurzame ontwikkeling of maatschappelijk verantwoord ondernemen, bevordert het sociaal leren. Deze vorm van leren verdient aanmoediging. Werkgevers en werknemersorganisaties zullen worden aangemoedigd om initiatieven ter zake te nemen.

2.3 EDO in niet-formele en informele leercontexten

Leren voor duurzame ontwikkeling vindt niet enkel plaats in het formele onderwijs. In deze paragraaf gaan we in op de mogelijkheden om EDO te stimuleren in de niet-formele en informele leercontexten. We hebben daarbij aandacht voor het jeugdwerk, het sociaal-cultureel volwassenenwerk, activiteiten van ngo's en het leren via de (massa)media.

In een studie voor de Vlaamse Regering³⁵ is een model van een 'educatief continuüm' uitgewerkt in het kader van ontwikkelingseducatie. Dit kader is opgenomen in het Vlaamse decreet over Ontwikkelingseducatie van 1 april 2004 en vele ngo's hebben dit geïntegreerd in hun dagelijkse werking. Het educatief continuüm vertaalt de idee van het langetermijnperspectief van een educatiestrategie waarin elke educatieve activiteit haar plaats moet vinden. Vier educatieve functies worden in een lineair verband geplaatst volgens een continuüm. Het gaat om sensibilisering, bewustmaking, activering en waarborging.

FUNCTIE	Sensibilisering	Bewustmaking	Activering	Waarborging
Cognitief	Informereren	Inzicht bijbrengen	Activeren	Waarborgen
Affectief	Open en gevoelig maken	Motiveren		

Sensibilisering omvat twee complementaire aspecten namelijk het 'informereren' (wat neerkomt op een zuiver cognitieve functie) en het 'gevoelig maken' (wat verwijst naar een affectieve functie). Bewustmaking verwijst naar een systematische en wederkerige beïnvloeding in het kader van georganiseerde en systematische leeractiviteiten. Bewustmaking verdiept wat is bereikt met sensibilisering. Zij is gericht op inzicht en dat stimuleert het abstracte redeneren en de vorming van een opinie. Zij beoogt ook het verwerven van een verantwoordelijkheidsbesef, met de bedoeling de doelgroepen te motiveren om zich te engageren. Activering verwijst naar een gedragsfunctie: de begunstigden worden ertoe aangezet om hun gedrag te veranderen en actief te worden. Het komt er daarbij op aan een uitzicht op engagement te bieden of rechtstreeks te mobiliseren door actieve deelname aan maatschappelijke of politieke acties. De laatste functie, waarborging, streeft ernaar een zekere continuïteit te waarborgen in het aanbod van educatieve activiteiten, opdat de verworven kennis, de nieuwe vaardigheden, houdingen en gedragingen die de begunstigden hebben ontwikkeld, kunnen behouden blijven en verdiept worden. De functie van waarborging is gericht op een constante verbreding van het maatschappelijke draagvlak, waardoor de begunstigden hun betrokkenheid kunnen behouden en hun reflectie kunnen voortzetten.

³⁵ De Bock, G., Dereymaeker, K., Dekeyser, L., & Servaes, J. (2003). *IKOS, Handboek Integrale Kwaliteitszorg voor Ontwikkelingseducatie*. Leuven/Leusden: Acco.

Sensibilisering, bewustmaking, activering en waarborging vormen een geheel. De lineariteit van het model wijst uiteraard meteen op een vereenvoudiging van de werkelijkheid: een educatief proces verloopt lang niet altijd volgens een lineair traject. Dit educatief continuüm kan zowel gebruikt worden op organisatieniveau als op sectorniveau. Op organisatieniveau biedt het een inzicht in de positie van de organisatie, waaruit men dan besluiten kan trekken. Op sectorniveau biedt het de mogelijkheid om de verschillende vormen van educatie beter op elkaar af te stemmen.

Misschien nog meer dan in het formele onderwijs, is het van belang dat educatieve activiteiten over duurzame ontwikkeling in het niet-formele en informele leren binnen dit educatief continuüm worden gekaderd. Een campagne van een ngo, een televisierapportage, een activiteit van een jeugdbeweging, enz. zijn elk op zich niet altijd als 'educatie' te classificeren. Wanneer men er echter in slaagt dergelijke initiatieven op elkaar af te stemmen en te komen tot een coherent geheel, is er wel degelijk sprake van educatie voor duurzame ontwikkeling.

In wat volgt gaan we in op de mogelijkheden om dit te bevorderen in het jeugdwerk, in het sociaal-cultureel volwassenenwerk, via de activiteiten van ngo's en via de media.

EDO in het jeugdwerk

In het werkjaar 2005-2006 werkten 250.000 kinderen en jongeren voor een eerlijker en rechtvaardiger wereld via het project '**VerdraaiDe Wereld**'³⁶. Dit project leeft nog steeds voort in het Platform VerdraaiDe Wereld waar mensen uit het jeugdwerk, uit ngo's en uit milieuorganisaties elkaar ontmoeten. Ze zetten samen de schouders onder een aantal concrete projecten, zodat jeugdwerkers met aandacht voor mens en milieu aan de slag blijven en zodat ngo's niet vergeten hoe belangrijk de doelgroep jongeren wel is.

De implementatie van EDO vereist een goede **afstemming en coördinatie** van de vraag- en aanbodzijde. Het project en platform VerdraaiDe Wereld tonen aan dat het samenbrengen van alle betrokken actoren tot goede resultaten kan leiden. Het verzorgen van de coördinatie daarvan, het verzekeren van de noodzakelijke brugfunctie is cruciaal voor een succesvolle werking. Dit vereist een zekere investering, waarbij vooral nood is aan de inzet van deskundigheid. Procesbegeleiding kan hieraan een waardevolle bijdrage leveren. In hoofdstuk 3 komen we hierop uitgebreid terug.

Een mogelijk kanaal om EDO in het jeugdwerk te stimuleren, is **kadervorming**. Deze opleiding of vorming van de vele duizenden vrijwilligers en semi-vrijwilligers krijgt veel aandacht in het jeugdbeleid. Jeugdwerkorganisaties worden vanuit hun bredere maatschappelijke omgeving echter overbevraagd om thema's in hun kadervorming op te nemen. De kans is daarom bijzonder klein dat EDO, als thema op zich, daarin een plaats krijgt. Er moet gezocht worden naar manieren waarop dit wel kan. Duurzame ontwikkeling kan aan bod komen in het diverse aanbod van kadervorming als een soort onderbouw, een richtinggevend principe. Dit veronderstelt een geleidelijk groeiproces binnen de jeugdwerkorganisaties. De inzet van de specifieke expertise van actoren buiten het jeugdwerk zal daarbij vaak een meerwaarde hebben. We komen hierop terug in het volgende hoofdstuk.

Het aanbieden van kwaliteitsvol en aantrekkelijk **educatief materiaal** op maat van het jeugdwerk is een belangrijke impuls om EDO op het terrein te stimuleren. Een dergelijk aanbod moet worden afgestemd op de behoeften van het jeugdwerk en op de methodieken

---

³⁶ VerdraaiDe Wereld. Internet, 9 november 2007.
(<http://www.verdraaidewereld.be/>)

die deze sector hanteert. Dit vereist de nodige coördinatie. Het is echter een voorwaarde opdat de jeugdwerkorganisaties het aangeboden educatief materiaal opnemen in hun eigen werking en/of in hun aanbod voor lokale afdelingen. Om ervoor te zorgen dat het bestaande aanbod optimaal wordt gebruikt, moet het vlot toegankelijk zijn via de geëigende kanalen van de jeugdwerksector. In hoofdstuk 4 gaan we hier verder op in.

EDO in het sociaal-cultureel volwassenenwerk

Ook in het sociaal-cultureel volwassenenwerk kan EDO gestimuleerd worden door het samenbrengen van de diverse betrokken actoren en ook hier veronderstelt dit een goede **coördinatie** en de inzet van de nodige deskundigheid.

Net zoals dat in het jeugdwerk het geval is, wordt in het sociaal-cultureel volwassenenwerk de nodige aandacht besteed aan **kadervorming** voor de vele vrijwilligers die in de sector actief zijn. Het opnemen van EDO als afzonderlijk thema in deze kadervorming lijkt moeilijk haalbaar en is wellicht niet de meest efficiënte en effectieve optie. EDO kan wel een plaats krijgen in de kadervorming voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk als achterliggende idee bij het bestaande vormingsaanbod. Kadervorming kan bovendien worden gekoppeld aan de verspreiding van concreet educatief materiaal voor EDO. In het volgende hoofdstuk gaan we hier verder op in.

Organisaties in het sociaal-cultureel volwassenenwerk kunnen gestimuleerd worden om EDO in hun werking aan bod te laten komen door het ter beschikking stellen van kwaliteitsvol en aangepast **educatief materiaal**. Dit vergt de nodige coördinatie, zowel in de fase van de ontwikkeling van dergelijk materiaal op maat van sociaal-culturele organisaties als in de fase van de ontsluiting van het bestaande aanbod. In hoofdstuk 4 komen we hierop terug.

EDO in ngo's

Ngo's uit de sectoren van ontwikkelingseducatie, natuur- en milieueducatie en sociale economie vervullen een belangrijke functie voor EDO in niet-formele en informele leercontexten. Enerzijds richten zij zich hiervoor rechtstreeks naar de **eigen doelgroep**. Anderzijds worden zij vaak ingeschakeld bij het ontwikkelen van een **aanbod voor externen**, vaak organisaties uit het jeugdwerk of het sociaal-cultureel volwassenenwerk.

De **projectenfonds**en die in hoofdstuk 1 werden beschreven³⁷ kunnen een impuls zijn voor de EDO-gerichtheid van het educatieve aanbod van ngo's.

In de vorige paragrafen werd al geduid op het belang van de afstemming van een educatief aanbod op de beoogde doelgroep. Wanneer ngo's materiaal ontwikkelen voor externen, dan moet dit aansluiten bij de behoeften van die doelgroep, de methodieken die in de sector worden gehanteerd en de praktische voorwaarden waaraan moet zijn voldaan om het aanbod ingang te laten vinden. **Coördinatie** van vraag en aanbod en **expertise-uitwisseling** tussen de verschillende betrokken actoren is hierbij cruciaal.

Informeel leren over duurzame ontwikkeling via de media

De (massa)media hebben een aanzienlijke invloed op onze keuzes en de levensstijlen. Het is één van de belangrijke actoren bij het opwekken van publiek bewustzijn over duurzame ontwikkeling. De media moeten daarom worden aangemoedigd om informatie te verspreiden

---

³⁷ Zie: 1.3 Financiële instrumenten voor de ondersteuning van EDO

en debatten te voeren opdat duurzame ontwikkeling zou kunnen doordringen tot bij het grote publiek. Op die manier kunnen zij immers bijdragen aan een beter inzicht in de koppeling tussen sociale, economische en milieuvraagstukken in lokale en mondiale context. De uitdaging bestaat erin hun **kennis, ervaring en distributiekkanalen** te mobiliseren om betrouwbare informatie en kernboodschappen over te brengen over thema's die verband houden met duurzame ontwikkeling.

Deze uitdaging is niet gering. De **onafhankelijkheid en autonomie** van de media is één van de belangrijke verworvenheden van een democratische rechtsstaat. Dit houdt in dat de overheid – terecht – weinig instrumenten in handen heeft om de inhoudelijke berichtgeving in deze media te sturen.

Toch bestaan er mogelijkheden om ook de media te stimuleren een rol te spelen in de informele EDO. De vorming en opleiding van professionelen biedt hier kansen voor. Ook kunnen initiatieven van de sector zelf worden aangemoedigd door voorbeelden van goede praktijken te ondersteunen.

Besluiten:

De implementatie van EDO in het niet-formele en informele leren is gebaat bij het samenbrengen van de verschillende betrokken actoren, elk vanuit hun eigen, specifieke deskundigheid. Dit veronderstelt de nodige coördinatie, het verzorgen van een brugfunctie tussen de belanghebbenden.

Het verankeren van EDO in niet-formele en informele leercontexten vereist een geleidelijk groeiproces. Procesbegeleiding kan een zinvol instrument zijn om organisaties hierin op maat te begeleiden.

Het ter beschikking stellen van kwaliteitsvol en aangepast educatief materiaal vergt de nodige coördinatie, zowel in de fase van de ontwikkeling van dergelijk materiaal als in de fase van de ontsluiting van het bestaande aanbod.

3. Leraars en educatoren uitrusten met competenties om duurzame ontwikkeling op te nemen in hun onderwijs- en educatieve activiteiten

Leraars en educatoren vormen een intermediaire doelgroep om van onderuit EDO/DO te integreren in hun vakken of projecten. EDO is echter een jong begrip. Er heerst daarom nog veel onduidelijkheid en onzekerheid en leerkrachten en educatoren signaleren een nood aan meer informatie uit verschillende vakgebieden (inhoudelijke begeleiding) en nood aan procesbegeleiding.

3.1 Nood aan visie-ontwikkeling

Het begrip 'duurzame ontwikkeling' is heel breed gedefinieerd en wordt door heel wat mensen dan ook anders ingevuld. In de VSDO wordt duurzame ontwikkeling beschreven als een versmelting van economische ontwikkeling, sociale vooruitgang en ecologisch evenwicht, met oog voor de levenskwaliteit van elke mens waar ook ter wereld. Daarbij voldoen we aan de huidige behoeften zonder de mogelijkheden van de toekomstige generaties in gevaar te brengen³⁸. Duurzame ontwikkeling, als proces, is een weg vol onzekerheden. Duurzaamheidsvraagstukken zijn complex, hebben een hoge graad van onvoorspelbaarheid, hebben effecten op lange termijn en effecten op systeemniveau. Daarom is het belangrijk om mensen vanuit een verschillende context samen te brengen om een breed debat aan te gaan zodat de individuele visie op duurzame ontwikkeling verder kan evolueren.

Bij educatie voor duurzame ontwikkeling gaat het om meer dan kennisoverdracht. De grote onzekerheid en complexiteit van duurzaamheidsvraagstukken vereist een reeks van competenties waarmee leraars en educatoren soms nog niet zo vertrouwd zijn. Bij het leren voor duurzame ontwikkeling wordt gewerkt aan 5 competentiedomeinen: kennis (feitenkennis, vakinhoudelijke en actiegerichte kennis), systeemdenken, emoties, waarden en normen, actie ondernemen.

3.2 In het formele onderwijs

Leerkrachten ondervinden een aantal knelpunten om te werken aan leren voor duurzame ontwikkeling. Educatie voor duurzame ontwikkeling is gericht op waardenontwikkeling wat niet alleen door kennisoverdracht kan bewerkstelligd worden. De soms rigide vakkenstructuur bemoeilijkt het systeemdenken, het handelingsbekwaam maken van jongeren vereist actiegericht onderwijs. EDO veronderstelt ook een actieve inbreng van alle geledingen van de school (en niet in het minst van directies) en tal van partners buiten de school. Om tegemoet te komen aan deze knelpunten worden van leerkrachten een uitgebreide set van competenties aangesproken, die het best reeds in de lerarenopleiding ontwikkeld worden.

Om de implementatie van leren voor duurzame ontwikkeling in lerarenopleidingen te onderzoeken liep van 2004 tot 2007 het CSCT-project³⁹, een Comeniusproject 2.1, waaraan de KHLeuven en de Vlaamse overheid deelnam. Er is een rapport opgesteld met een aantal gevalstudies en een dynamisch competentiemodel voor EDO in de lerarenopleiding.

Om de kennis en vaardigheden ontwikkeld tijdens het project te laten doorstromen naar alle lerarenopleidingen binnen Vlaanderen is het noodzakelijk nascholing te organiseren. In de

---

³⁸ Leterme, Y. (2006). *Samen grenzen ver-leggen. Vlaamse Strategie voor Duurzame Ontwikkeling fase 1*, p. 9.

³⁹ CSCT: Curriculum, Sustainable development, Competences, Teacher training

lerarenopleiding bieden de basiscompetenties aangrijpingspunten voor docenten om te werken rond EDO. Dit dient gestimuleerd te worden. Tijdens het uitvoeren van stage kan EDO ook opgenomen worden als stage-onderdeel.

De centra voor natuur- en milieueducatie werken al naar de doelgroep lerarenopleiding. Dit kan aangevuld worden en verstrekt worden met EDO-gerichte programma's.

Daarnaast kan de Vlaamse overheid een symposium EDO organiseren naar aanleiding van het verschijnen van een praktijkboek met projecten en mogelijkheden om EDO uit te werken binnen het leerplichtonderwijs. Daarbij kan aan de hand van concrete praktijkgerichte voorbeelden met aanpassingen de integrale benadering van duurzame ontwikkeling toegelicht worden.

De onderwijsverstrekkers kunnen sensibilisering en vorming van schooldirecties en leerkrachten voorzien onder de vorm van nascholing. Vanuit die nascholingen kunnen een aantal pilootscholen zich aanmelden om EDO te integreren binnen hun eigen onderwijssysteem aangepast aan de lokale context. Procesbegeleiding kan de pilootscholen op maat van de school of de scholengemeenschap begeleiden om de educatie voor duurzame ontwikkeling op gang te brengen en te helpen verankeren binnen de structuur en de eigenheid van de scholen. Op die manier kunnen de scholen zich ook richten op 'globaal' onderwijs buiten de eigen klas of school. Daartoe kan de vrije ruimte perspectieven bieden.

Ondertussen worden binnen de Vlaamse overheid initiatieven genomen om het MOS-project te verbreden naar meer EDO-gerichte educatie. Op basis van de bevindingen uit de evaluatie binnen de pilootscholen kunnen daartoe nog meer initiatieven genomen worden.

3.3 In niet-formele en informele leercontexten

Niet enkel leerkrachten en docenten maar ook educatoren binnen het niet-formele en informele leren hebben nood aan specifieke competenties om EDO in hun activiteiten een plaats te geven. Er is in dit verband behoefte aan visievorming en professionalisering.

Zowel in het jeugdwerk als in het sociaal-cultureel volwassenenwerk gaat veel aandacht naar **kadervorming** voor de vrijwilligers. Zoals in hoofdstuk 2 al bleek, is het niet evident om duurzame ontwikkeling als afzonderlijk thema in deze kadervormingen binnen te loodsen. EDO kan er wel een plaats krijgen als achterliggende idee bij het bestaande vormingsaanbod of via de vorming gekoppeld aan de verspreiding van concreet educatief materiaal.

Het integreren van EDO in een bestaande educatieve werking is een **geleidelijk proces**. Elke organisatie moet hierin kunnen groeien op haar eigen tempo. EDO is maatwerk. Het is niet mogelijk om een gestandaardiseerde handleiding te ontwikkelen die stap voor stap kan worden gevolgd om aan EDO concreet gestalte te geven. Als we ervan uit gaan dat duurzame ontwikkeling een 'regulatief idee' is, een richtinggevend principe voor uiteenlopende vormen van educatie, dan houdt de implementatie van EDO niet zozeer in dat we 'andere dingen' moeten gaan doen maar misschien wel dat we sommige 'dingen anders kunnen doen'. Dit veronderstelt een leerproces dat elke organisatie die EDO een plaats wil geven voor zichzelf moet doorlopen, vanuit haar eigen missie, visie, doelstellingen en mogelijkheden. Procesbegeleiding kan organisaties hiertoe stimuleren en hen ondersteunen om het hele traject succesvol af te leggen.

Met het oog op het bevorderen van de professionalisering, zou EDO aan bod moeten komen in de (basis)opleiding van educatoren én moet er aandacht zijn voor specifieke nascholing. Voor de implementatie van EDO in de **opleiding van vormingswerkers** in het niet-formele

en informele leren is een belangrijke rol weggelegd voor de opleidingen in het vakgebied sociaal agogisch werk. De opleidingen sociale, culturele of vrijetijdsagogiek, sociaal-cultureel werk, enz. zorgen voor een belangrijke uitstroom van vormingswerkers die later terechtkomen in het niet-formele en informele leren. Het zou de verdere verspreiding van EDO ten goede komen mocht elke vormingswerker doorheen zijn of haar opleiding vertrouwd raken met de principes en denkkaders van duurzame ontwikkeling en de nodige competenties verwerven om deze in educatieve activiteiten een plaats te geven.

Daarnaast kunnen de noodzakelijke competenties voor EDO worden bevorderd via **bij- en nascholing**. Over EDO kunnen studiedagen, cursussen, colloquia, conferenties, enz. worden georganiseerd. Het is daarbij van belang om betrokkenen vanuit verschillende sectoren samen te brengen, wat bijna automatisch leidt tot vernieuwing en tot een bredere kijk op eenzelfde thema. Er moet bovendien worden gestreefd naar een vertaling van de theoretische concepten over EDO naar de concrete praktijk. Daarbij moet veel aandacht worden besteed aan de gehanteerde werkvormen. EDO houdt immers het risico in dat, door een probleem in zijn volle omvang en complexiteit te benaderen, mensen ontmoedigd en gedemotiveerd geraken en achterblijven met gevoelens van machteloosheid. Door te kiezen voor een geschikte methodiek en benadering kan EDO echter op een positieve manier worden gebracht. Er is in dit verband een sterke behoefte aan meer kennis over de impact van de uiteenlopende methodieken die voor EDO worden ingezet. Wetenschappelijk onderzoek kan hieraan een waardevolle bijdrage leveren. In hoofdstuk 5 komen we hier uitgebreid op terug.

Besluiten:

Leerkrachten en educatoren in het formele, niet-formele en informele leren hebben behoefte aan visievorming en professionalisering in verband met EDO. Dit kan worden gestimuleerd in de lerarenopleiding, via kadervorming voor vrijwilligers, in de basisopleidingen voor vormingswerkers en door het organiseren van praktijkgerichte nascholing.

Het integreren van EDO in een bestaande educatieve werking vereist een groeiproces dat iedere organisatie voor zichzelf moet doorlopen, op haar eigen tempo en vanuit haar eigen missie, visie, doelstellingen en mogelijkheden. Procesbegeleiding is een belangrijk instrument om dergelijke trajecten te ondersteunen.

4. Verzekeren dat aangepaste hulpmiddelen en materialen voor EDO beschikbaar zijn

Het is belangrijk materiaal en middelen ter beschikking te stellen. Tot op heden zijn al wel materialen ontwikkeld, maar het overzicht op het bestaande aanbod is echter niet altijd duidelijk. De verspreiding van die materialen en hulpmiddelen is meestal beperkt. Een gedifferentieerde verspreiding dringt zich op. Daarnaast kunnen bestaande educatieve materialen verbreed worden. Waar nodig kan nieuw educatief materiaal ontwikkeld worden. Die materialen dienen zowel inhoudelijk, procesmatig en methodisch te zijn, van behoorlijke kwaliteit en gericht op specifieke doelgroepen.

4.1 In het leerplichtonderwijs

Tot op heden zijn er al heel wat materialen en middelen ontwikkeld die al dan niet mits aanpassingen duurzame ontwikkeling concreet maken voor het onderwijs. Alleen is het aanbod aan materialen en methoden nog erg versnipperd. Bovendien zijn er goede praktijkvoorbeelden die door leerkrachten en scholen uitgewerkt worden, maar die nauwelijks een weg kennen buiten de eigen school, scholengemeenschap of onderwijsnet.

Binnen de Vlaamse overheid wordt de mogelijkheid onderzocht om de al bestaande NME-inventaris uit te bereiden met een luik Educatie voor Duurzame Ontwikkeling, waarbij ook scholen en/of leerkrachten hun werkvormen kunnen publiceren in een fiche zodat scholen van elkaar kunnen leren.

In het algemeen dient de kwaliteit van het materiaal bewaakt te worden (zie ook paragraaf 5.1). Bij elk product dient een koppeling gemaakt aan de eindtermen, aan een specifieke doelgroep. Het materiaal moet beantwoorden aan de noden van de doelgroep en de door hen gebruikte methodieken.

Het Departement Onderwijs van de Vlaamse overheid brengt een brochure uit met praktijkvoorbeelden van EDO in het leerplichtonderwijs. De aangehaalde voorbeelden kunnen inspirerend werken. Met de nodige aanpassingen kunnen de projecten uitgroeien tot volwaardige EDO-initiatieven. In dit kader bestaan al voorbeeldpublicaties⁴⁰ die ook onder de aandacht kunnen gebracht worden bij de Vlaamse scholen via Schooldirect en Lerarendirect, of via studiedagen, nascholingen.

De Vlaamse overheid neemt ook het initiatief om het aanbod in de NME-centra van de Vlaamse overheid door te lichten en waar nodig uit te breiden of aan te vullen met een extra dimensie naar duurzame ontwikkeling.

Onder impuls van de Vlaamse overheid werd een studie uitgevoerd over 'Duurzaam wonen en bouwen als hefboom voor educatie voor Duurzame Ontwikkeling. Doorlichting van actoren, aanbod, omkadering en aanbevelingen voor het beleid'. In het kader van dit onderzoek werd een referentiekader uitgewerkt over duurzaam wonen en bouwen met het oog op een eenduidige interpretatie van dit concept door alle belanghebbenden. Dergelijke referentiekaders bieden een houvast om duurzame ontwikkeling concreet te vertalen naar de curricula van relevante opleidingen binnen het onderwijs.

---

⁴⁰ Wagenaar, H. (2007). *Duurzame ontwikkeling voor de basisschool. Een domeinbeschrijving als resultaat van een cultuurpedagogische discussie*. Cito B.V., Arnhem, 97 pp. / Djegham, Y.; Tremblay, P.; Verhaeghe, J.-C.; Wolfs, J.-L.; Rousselet, D.; El Boudamoussi, S.; Van Hecke, E., (2006). *Educatie voor duurzame ontwikkeling – Waarom? Hoe? Methodologische gids voor de leraar*. Federaal Wetenschapsbeleid, Brussel, 102 pp.

4.2 In het hoger onderwijs

Binnen het project DOEN! is al gestart met een inventaris (oplijsting) van boeken, artikelen, gastsprekers, websites, video's en presentaties. De ontsluiting van die inventaris kan ook via de webstek⁴¹ onder het project DOEN! Het is noodzakelijk die lijst verder aan te vullen en breder aan te vullen met materiaal ruimer dan Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen.

De Vlaamse overheid stimuleert binnen het project DOEN! de uitwisseling van concrete uitgewerkte materialen, projecten en methodieken via trefdagen waarop alle associaties zijn uitgenodigd.

Een eerste aanzet voor het ontwikkelen van docentondersteunend materiaal werd reeds genomen met het ESF-project HET IVOOR⁴² (Handleiding En Training voor de Integratie van Verantwoord Ondernemen in Opleidingen van het Reguliere Systeem). Deze handleiding is gericht op docenten en lesgevers van het Hoger Onderwijs en het volwassenonderwijs die MVO willen integreren in hun lessenspakket. De handleiding is opgebouwd rond 4 delen. In een eerste deel wordt een uiteenzetting gegeven over Duurzame Ontwikkeling en MVO. Een tweede deel legt de rol van het onderwijs bloot. In het derde deel worden verbanden tussen verschillende studiegebieden en MVO weergegeven. Het laatste deel omvat een aantal didactische werkvormen.

Er is een grote vraag naar casussen per vakgebied (vakreviews). Op de Nederlandse webstek van Duurzaam Hoger Onderwijs⁴³ vindt men voor heel wat vakken al uitgewerkte vakreviews. De Vlaamse overheid kan hier het initiatief nemen voor een nauwere samenwerking met Nederland bij de ontwikkeling van vakreviews zodat die ook kunnen geënt worden op de Vlaamse context. Ook voor het hoger onderwijs kan het hiervoor vermelde referentiekader voor duurzaam wonen en bouwen een impuls zijn voor de integratie van EDO in de opleidingen. Dergelijke hulpmiddelen kunnen ook voor andere studiegebieden worden ontwikkeld.

Naast de pijler milieuzorgsysteem (interne bedrijfsvoering) en het stimuleren van milieuzorg in het studentenleven, biedt Ecocampus ook ondersteuning aan de hoger onderwijsinstellingen bij het integreren van milieugerelateerde thema's in de curricula. Hiervoor werd al een handleiding voor milieuzorg in de opleidingen gezondheidszorg uitgebracht. De komende jaren zullen ook andere opleidingen hiervoor aan bod komen.

4.3 In niet-formele en informele leercontexten

Niet-formeel en informeel leren voor duurzame ontwikkeling vindt veelal plaats in het jeugdwerk, het sociaal-cultureel volwassenenwerk en via de activiteiten van ngo's. Deze laatste kunnen zich hierbij rechtstreeks naar de eigen doelgroep richten dan wel fungeren als aanbieder van educatief materiaal voor externe, sociaal-culturele organisaties.

Het aanbieden van kwaliteitsvol en aantrekkelijk educatief materiaal is een belangrijke stimulans om EDO in de praktijk ingang te laten vinden. Dit helpt de educatoren op het terrein om de vertaalslag te maken van de vele theoretische en conceptuele publicaties en debatten over EDO naar concrete methodieken voor de praktijk. Er bestaan op dit moment al heel wat hulpmiddelen en materialen voor EDO in niet-formele en informele leercontexten. Het aanbod is echter versnipperd, gefragmenteerd en de nodige **coördinatie** ontbreekt om het op een efficiënte en effectieve manier tot bij de beoogde doelgroep te brengen. Er is

---

⁴¹ www.mvovlaanderen.be

⁴² <http://www.mvovlaanderen.be/pageview.aspx?id=790&mid=2181>

⁴³ <http://www.dho21.nl/dvdo>

nood aan meer **afstemming**, zowel in de fase van de ontwikkeling van educatief materiaal als in de fase van de ontsluiting van het bestaande aanbod. De hulpmiddelen die worden gecreëerd moeten optimaal aansluiten bij de behoeften, de methodieken en het werkingskader van de doelgroep. Coördinatie van vraag en aanbod en expertise-uitwisseling tussen de verschillende betrokken actoren is hierbij cruciaal. Daarnaast moet het bestaande aanbod worden geïnventariseerd en op een klantvriendelijke manier toegankelijk worden gemaakt. Dit gebeurt best via de kanalen waarmee de doelgroep vertrouwd is.

Naast de coördinatie en afstemming van vraag en aanbod, is er ook behoefte aan een zekere **kwaliteitsbewaking**. Dit is nauw verweven met de nood aan visieontwikkeling: welk educatief materiaal kan men plaatsen onder de noemer EDO en welke criteria hanteert men bij deze **afbakening**? De positionering van de uiteenlopende, traditionele educaties tegenover EDO speelt hierin een belangrijke rol. Educatief materiaal voor ontwikkelingseducatie, vredeseducatie, gezondheidseducatie, natuur- en milieueducatie, mensenrechteneducatie, enz. kan maar beschouwd worden als EDO wanneer er aandacht is voor de dwarsverbanden tussen de verschillende pijlers van duurzame ontwikkeling. Dit veronderstelt een holistische benadering die aanzet tot systeemdenken en de doelgroep kritisch leert omgaan met de daarmee verbonden complexiteit. Wanneer deze dwarsverbanden in de methodiek niet tot uiting komen, kunnen we niet spreken over hulpmiddelen en materialen voor EDO. Dit betekent echter niet dat het dan niet zou kunnen gaan om kwaliteitsvol educatief materiaal. Binnen de grenzen van een welbepaalde vorm van educatie kunnen dergelijke hulpmiddelen wel degelijk zeer waardevol zijn.

Een ander aspect van kwaliteitsbewaking betreft de gehanteerde **werkvormen**. In hoofdstuk 3 wezen we al op het belang van de keuze voor geschikte methodieken en op de noodzaak om in dit verband te streven naar een verdere kennisopbouw, onder meer wat betreft de impact van diverse benaderingen van EDO op de doelgroep. Voor het stimuleren van innoverende hulpmiddelen en materialen en voor het bevorderen van een creatieve aanpak van EDO, is het belangrijk te zorgen voor voldoende **experimenteerruimte**. Organisaties moeten de mogelijkheid krijgen en aangezet worden om te werken aan vernieuwing. Subsidieprojecten kunnen hiervoor een impuls zijn. Eveneens waardevol in dit verband zijn de regionale expertisecentra voor EDO die ontstaan in de schoot van de United Nations University.

De **ontsluiting** van het educatieve aanbod voor EDO moet zoveel mogelijk gebeuren via de kanalen en de fora waarmee de doelgroep vertrouwd is. Door de lancering van hulpmiddelen te koppelen aan een concreet initiatief zoals een studiedag of een ontmoetingsforum krijgt dit een veel grotere impact dan wanneer het louter passief ter beschikking wordt gesteld.

Besluiten:

Een kwaliteitsvol educatief aanbod is een belangrijke impuls om EDO meer ingang te laten vinden in het formele, niet-formele en informele leren maar vereist de nodige coördinatie. Vraag en aanbod moeten op elkaar worden afgestemd en expertise-uitwisseling tussen de diverse betrokkenen dient te worden gestimuleerd.

De kwaliteit van het aangeboden materiaal moet gewaarborgd worden. Dit vereist een afbakening van het aanbod door het te toetsen aan criteria voor EDO evenals de keuze voor geschikte werkvormen. Een verdere kennisontwikkeling over de impact van uiteenlopende werkvormen dringt zich op en er is nood aan experimenteerruimte om de creatie van innoverende methodieken te bevorderen.

Een doorlichting en oplijsting van het bestaande materiaal dringt zich op.

Het bestaande aanbod aan materialen en hulpmiddelen kan beter ontsloten worden.

Nieuwe kwaliteitsvolle initiatieven van EDO-gerichte educatie kunnen best ontwikkeld worden in samenwerking met scholen, NME-centra, ngo's en begeleidingsdiensten..

5. Onderzoek over en ontwikkeling van EDO bevorderen

Hoofdstuk vijf handelt over de bijdrage die wetenschappelijk onderzoek kan leveren aan het bevorderen van Educatie voor Duurzame Ontwikkeling. EDO is een concept in volle ontwikkeling. Er is daarom behoefte aan een stevigere wetenschappelijke basis die richting kan geven aan het beleid evenals aan de ontwikkeling van concrete educatieve initiatieven. Een eerste paragraaf gaat in op de noodzaak en mogelijkheden voor het bevorderen van een coherente, onderbouwde visie op EDO en deskundigheidsopbouw bij alle belanghebbenden. In de volgende paragraaf gaat de aandacht naar de behoefte aan bruikbare indicatoren met het oog op kwaliteitsbewaking en –bevordering.

5.1 Nood aan visieontwikkeling en deskundigheidsopbouw

Wat EDO precies inhoudt en hoe het in de praktijk vorm moet krijgen, wordt niet door iedereen op dezelfde wijze ingevuld. Vanuit een educatieve invalshoek hoeft dit ook geen probleem te zijn. In tegendeel: door het **debat** hierover te voeren en ruimte te laten voor verschillende benaderingen kunnen we juist evolueren in het leerproces dat voor de implementatie van EDO zo cruciaal is.

Educatie voor Duurzame Ontwikkeling is een begrip dat zich nog volop ontwikkelt. Hoewel het concept duurzame ontwikkeling al enkele decennia meegaat, is EDO in de praktijk nog geen evidentie geworden. De inhoud en de aanpak van EDO is niet eenduidig. Er bestaan weliswaar tal van theoretische publicaties en conceptuele beschouwingen, maar deze gaan niet steeds gepaard met een **vertaalslag naar de concrete praktijk**.

Het integreren van EDO in de educatieve praktijk is ook niet eenvoudig. Er zijn geen kant-en-klare recepten of standaardoplossingen voorhanden. Zoals we in hoofdstuk 3 al bemerkten, is de implementatie van EDO in de werking van een organisatie een kwestie van maatwerk. Dit veronderstelt een **geleidelijk leerproces** dat elke organisatie⁴⁴ voor zichzelf moet doorlopen, op haar eigen tempo en vanuit haar eigen missie, visie, doelstellingen en mogelijkheden.

Om dit leerproces succesvol te laten verlopen en de groeikansen die erin besloten liggen optimaal te benutten, kunnen organisaties hierin ondersteund worden door een **procesbegeleider**. Door op die manier deskundigheid ter beschikking te stellen, krijgen niet enkel de betrokken organisaties meer leerkansen maar kan men tegelijkertijd werken aan een verdere kennisontwikkeling en theorievorming die het bredere werkveld en het EDO-beleid ten goede komen.

Een mogelijk instrument om dit te verwezenlijken, is **actieonderzoek**⁴⁵. Dit is een methode van sociaal wetenschappelijk onderzoek die wordt opgevat als onderzoek én interventie in samenwerking met de ‘onderzochten’. Actieonderzoek wordt gedefinieerd als “een vorm van handelen naar aanleiding van een problematische situatie om haar te veranderen in samenwerking met de betrokkenen en met het oog op theorievorming”⁴⁶. Onderzoek is in deze benadering een leerproces, waarin door gezamenlijk handelen zowel kennisvermeerdering als praktijkverbetering tot stand worden gebracht. Door de hiervoor omschreven procesbegeleiding te koppelen aan een actieonderzoek creëert men dus kansen voor praktijkverbetering in de betrokken organisaties en bij uitbreiding – door de gelijktijdige aandacht voor kennisopbouw – voor het ruimere EDO-werkveld en het beleid.

---

⁴⁴ Met ‘organisatie’ bedoelen we bijvoorbeeld sociaal-culturele of jeugdwerkorganisaties, ngo’s, educatieve centra, scholen, enz.

⁴⁵ Bouverne-De Bie, M. (2004). *Sociale agogiek*. Gent: Academia Press.

⁴⁶ Idem, p. 251-252.

Om dit multiplicatoreffect ten volle te laten spelen, moet de nodige aandacht worden besteed aan een optimale **ontsluiting** van de opgebouwde kennis en deskundigheid. Een expertisecentrum voor EDO kan in dit verband een belangrijke rol vervullen door het inventariseren van de bestaande deskundigheid, door het stimuleren van verdere kennisontwikkeling en door het verspreiden van deze expertise naar de actoren die ze kunnen toepassen op het terrein of binnen het beleid.

De **middelen** voor wetenschappelijk onderzoek over EDO zijn onder de huidige omstandigheden beperkt, wat maakt dat doorgedreven onderzoek over EDO erg zeldzaam is in Vlaanderen. Voor een succesvolle implementatie van het VN-decennium voor EDO is een inhaaloperatie op dit terrein noodzakelijk. Initiatieven voor deskundigheidsopbouw zijn binnen de huidige stand van zaken gefragmenteerd aanwezig bij diverse betrokkenen. Het verdient echter aanbeveling het onderzoek over EDO sterker te verankeren in de werking van hogescholen en universiteiten.

De **Vlaamse Strategie voor Duurzame Ontwikkeling** beschouwt innovatie, wetenschap en onderzoek als horizontale actieterreinen doorheen de verschillende thema's. Wetenschappelijk onderzoek en innovatiebeleid vormen ook één van de operationele projecten die in navolging van de VSDO worden uitgewerkt. Voor het in kaart brengen van de impact van het coördinerende beleid op het gebied van duurzame ontwikkeling, werd een **beleidsondersteunend steunpunt duurzame ontwikkeling** in het leven geroepen. De doelstellingen daarvan zien er als volgt uit:

- de bestaande wetenschappelijke en beleidsgerichte capaciteit over duurzame ontwikkeling in Vlaanderen verzamelen en verder uitbreiden;
- op specifieke thema's gerichte onderzoeken uitvoeren of laten uitvoeren ter ondersteuning van het beleid;
- de feitenbasis van het beleid gericht op duurzame ontwikkeling verruimen.
- het wetenschappelijke onderzoek over duurzame ontwikkeling verankeren, verruimen en verdiepen;
- het communiceren van de onderzoeksresultaten naar een groter publiek met het oog op het creëren van een groter draagvlak voor duurzame ontwikkeling.

Dit steunpunt duurzame ontwikkeling is vooralsnog niet actief op het domein van educatie voor duurzame ontwikkeling. Wanneer in de toekomst nieuwe steunpunten in het leven worden geroepen, is het zinvol een Steunpunt op te richten dat onderzoek verricht naar Educatie voor Duurzame Ontwikkeling.

5.2 Indicatoren voor kwaliteitsbewaking

Een waardevol instrument voor het verspreiden van visievorming en expertise, is een **set van indicatoren voor EDO**. In hoofdstuk 4 gingen we al in op het belang van bruikbare criteria voor de afbakening van EDO, onder meer met het oog op de positionering ervan ten opzichte van andere, uiteenlopende vormen van educatie. Daarnaast is er ook behoefte aan indicatoren als houvast voor het evalueren van EDO. Het is hierbij belangrijk om steeds een duidelijk onderscheid te maken tussen enerzijds evaluatie van het gevoerde beleid en anderzijds evaluatie van concrete educatieve methodieken en materialen.

Instrumenten om het gevoerde beleid te evalueren zijn voornamelijk gericht op het toetsen van de inspanningverbintenissen die worden aangegaan. Wat EDO betreft is een dergelijk instrument voorhanden. Aansluitend op de objectieven van de UNECE-strategie werd immers een set van indicatoren ontwikkeld met het oog op de inventarisatie van het gevoerde beleid. Bij elke fase van de strategie horen specifieke indicatoren die richting geven aan de implementatie. In de loop van de eerste fase werd een rapport opgemaakt aan de hand van deze indicatoren, dat fungeerde als contextanalyse bij de ontwikkeling van dit

implementatieplan. In de komende jaren zullen ook de indicatoren van de tweede en derde fase worden geconcretiseerd voor de Vlaamse situatie.

Het ontwikkelen van **evaluatie-instrumenten voor concrete EDO-initiatieven** is minder evident. In de wetenschappelijke literatuur worden heel wat kanttekeningen gemaakt bij 'effectiviteitsmetingen' die educatie willen toetsen aan de hand van een resultaatsverbintenis. Niettemin is kwaliteitsbewaking zeer belangrijk. Het is alleen niet altijd vanzelfsprekend om eenduidig te bepalen wat kwalitatieve EDO dan precies inhoudt. Duidelijk is alvast het feit dat bij de evaluatie van processen die interactie gebruiken als essentieel middel – wat bij EDO duidelijk het geval is – procesevaluatie een belangrijke rol speelt.⁴⁷

Op de behoefte aan kwaliteitsindicatoren voor EDO kan best worden ingegaan door deze, rekening houdend met bovenstaande bedenkingen, **op een participatieve manier** tot stand te laten komen. In de bestaande literatuur en beleidsdocumenten en via de al gehanteerde methodieken en educatieve materialen zijn immers al veel aanknopingspunten te vinden voor de opmaak van een set bruikbare en hanteerbare indicatoren om de kwaliteit van EDO-initiatieven aan te toetsen. Deze kunnen als insteek worden gebruikt voor een debat met de verschillende betrokken actoren. Op die manier creëert de ontwikkeling van indicatoren tegelijk ook een leerproces. Het stimuleert de visieontwikkeling en professionalisering bij educatoren, beleidsmakers en andere betrokkenen.

Besluiten:

Er is nood aan visieontwikkeling en deskundigheidsopbouw over wat EDO precies inhoudt en hoe het best wordt aangepakt. Dit vereist een hertaling van de theoretische concepten naar praktisch bruikbare methodieken en werkingskaders.

EDO is maatwerk en veronderstelt een geleidelijk leerproces. Procesbegeleiding gekoppeld aan een actieonderzoek zorgt voor praktijkverbetering in de betrokken organisaties en bij uitbreiding – door de gelijktijdige aandacht voor kennisopbouw – voor het ruimere EDO-werkveld en het beleid.

Een expertisecentrum voor EDO kan een belangrijke meerwaarde betekenen voor het inventariseren van de bestaande deskundigheid, het stimuleren van kennisontwikkeling en het verspreiden van deze expertise naar de relevante actoren.

Een geslaagde implementatie van de UNECE-strategie vereist een inhaalbeweging op het vlak van doorgedreven wetenschappelijk onderzoek over EDO.

De indicatoren bij de UNECE-strategie zijn een belangrijk houvast voor de geleidelijke implementatie van het VN-decennium voor EDO in Vlaanderen.

Er is behoefte aan kwaliteitsindicatoren voor EDO-initiatieven. Deze komen best tot stand aan de hand van een participatief leerproces dat tegelijk een impuls is voor verdere visieontwikkeling en professionalisering.

⁴⁷ Crabbé, A., Gysen, J. & Leroy, P. (2006). *Vademecum Milieubeleidsevaluatie*. Brugge: Van Den Broele.

6. De samenwerking rond EDO op alle niveaus binnen de UNECE regio versterken

Educatie voor duurzame ontwikkeling impliceert initiatieven om een cultuur van wederzijds respect in communicatie te ontwikkelen, waarbij de focus verschuift van louter informatieoverdracht naar het vergemakkelijken van participatief leren⁴⁸. EDO moet daarom worden erkend voor haar bijdrage tot interactieve en geïntegreerde beleids- en besluitvorming. Een nauwe en effectieve samenwerking (multi-level, multi-sector en multi-actor) en partnerschap van meerdere belanghebbenden is vereist⁴⁹.

6.1 Lokale overheden: gemeenten en provincies

De provinciale NME-diensten zijn opgenomen in het Vlaamse EDO-overlegplatform (zie 6.2). Voor de provincies is een faciliterende taak weggelegd ten aanzien van verenigingen, gemeenten, ngo's en scholen die actiegericht willen werken aan duurzame ontwikkeling (bv. opzetten van tentoonstellingen, ontwikkelen van kunst, filmpjes, sensibilisatieateliers, redactie in provinciale brochures...). In die context kan de nood aan een provinciaal EDO-platform onderzocht worden.

De gemeenten hebben binnen het EDO-overlegplatform een vertegenwoordiging via de VVSG. Ook voor de gemeenten is een taak weggelegd ten aanzien van verenigingen, ngo's en scholen die actiegericht willen werken aan duurzame ontwikkeling (bv. afvalstromen in de gemeente, water in de gemeente, opzetten van tentoonstellingen, ontwikkelen van kunst, filmpjes, sensibilisatieateliers, redactie in stadskrant, gemeenteblad...). Hiervoor kan een actieve, coördinerende rol weggelegd worden voor de duurzaamheidsambtenaar.

Via de samenwerkingsovereenkomst gemeenten 2008-2013 worden gemeenten gestimuleerd om EDO een plaats te geven. De Vlaamse overheid neemt ook initiatieven waardoor verenigingen gemeenten hierin kunnen ondersteunen. Tandem is een samenwerkingsovereenkomst met de Bond Beter Leefmilieu om vanuit milieuverenigingen gemeenten bij te staan voor hun duurzaam lokaal milieubeleid. Het Steunpunt Lokale Agenda 21 is een gelijkaardige samenwerkingsovereenkomst met VODO⁵⁰ om naast duurzaam lokaal milieubeleid ook Noord-Zuid-, sociale en culturele thema's in de gemeente te integreren. Daarnaast is er derde initiatief onder de vorm van het Dulomi⁵¹-projectenfonds dat geld vrijmaakt voor verenigingen die een project willen indienen samen met de gemeente. Het gaat om projecten die over meer dan één jaar lopen.

Bij elk van deze initiatieven zijn er kansen om aan educatie voor duurzame ontwikkeling te doen. De mogelijkheden daartoe kunnen onderzocht worden. In elk geval dragen deze initiatieven bij tot het informeel leren op het niveau van de provincies, gemeenten, de lokale verenigingen en de lokale burger.

6.2 Afstemming binnen de Vlaamse context

De afstemming over duurzame ontwikkeling binnen de hele Vlaamse overheid gebeurt binnen het algemene beleidskader van de Vlaamse Strategie voor Duurzame Ontwikkeling

---

⁴⁸ Verklaring van Thessaloniki. Thessaloniki, Griekenland, 1997. In sommige landen wordt de term 'sociaal leren' gebruikt voor participatief leren.

⁴⁹ Regionale Strategie voor Educatie voor Duurzame Ontwikkeling, UNECE (United Nations Economic Commission for Europe)

⁵⁰ VODO: Vlaams Overleg Duurzame Ontwikkeling

⁵¹ DULOMI: Duurzaam Lokaal Milieubeleid

(VSDO). Deze strategie zorgt ervoor dat verschillende initiatieven en maatregelen op elkaar kunnen afgestemd worden.

Binnen de VSDO is EDO opgenomen als operationeel project. EDO is een kwestie van levenslang leren en de implementatie ervan vereist een geleidelijk groeiproces. Daarom is het wenselijk dat EDO ook in de toekomstige strategieën voor DO een plaats krijgt. Om EDO te integreren in de maatschappij is dit Vlaams EDO implementatieplan tot stand gekomen. Het is ook een uiting van de afstemming binnen de Vlaamse context.

Binnen het EDO-overlegplatform, ontstaan in de schoot van het NME-overlegplatform, kunnen alle betrokken actoren worden samengebracht om informatie te delen en om partnerschappen tussen de verschillende actoren te stimuleren.

6.3 Afstemming in de Belgische context

De federale bevoegdheden betreffende EDO zijn beperkt. Toch is enige afstemming gewenst om met één stem te kunnen spreken op internationale fora. De Vlaamse overheid neemt daartoe het initiatief om op te treden als “National focal point” voor EDO ten aanzien van de UNECE. Dit ligt in de lijn van het streven naar een grotere rol voor het Vlaamse Gewest in internationale netwerken en regimes⁵².

6.4 Samenwerking binnen de Benelux

Binnen de Benelux neemt de Vlaamse overheid haar verantwoordelijkheid ten aanzien van de NME Benelux Werkconferentie. Deze conferentie vindt jaarlijks plaats en wordt in beurtrol georganiseerd door het Vlaamse Gewest, het Waalse Gewest, Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Nederland of Luxemburg.

De 23ste Benelux Werkconferentie, georganiseerd door het Vlaamse Gewest in 2009, kan geplaatst worden in het kader van EDO. Op die manier ontstaat een tussentijdse evaluatie en uitwisseling over EDO binnen de Benelux.

Eventueel kunnen ook regelmatig terugkerende colloquia/conferenties/studiedagen in samenwerking met Nederland georganiseerd worden.

6.5 Samenwerking binnen de UNECE

Vlaanderen heeft zich in 2006 geëngageerd in het RES-netwerk⁵³. De doelstellingen van het RES-netwerk zijn: bewustzijn opwekken van het belang van Educatie voor Duurzame Ontwikkeling, uitwisselen van goede praktijkvoorbeelden en informatie, begeleiden van regio's bij het ontwikkelen en implementeren van EDO-beleid, harmoniseren van regionale wetgeving m.b.t. EDO en optreden als aanspreekpunt voor Europese initiatieven.

Vlaanderen is ook vertegenwoordigd in het jaarlijks ‘Steering Committee for ESD’ van UNECE (UN-Genève) dat het verloop van de EDO-strategie coördineert, opvolgt en bijstuurt. De dagelijkse werking wordt opgevolgd door het ‘ESD-Bureau’. De recente ontwikkelingen worden gecommuniceerd via het ESD-secretariaat.

Anderzijds rapporteert Vlaanderen aan het secretariaat over het verloop van de implementatie van EDO. Goede praktijkvoorbeelden van EDO worden uitgewisseld.

---

⁵² *Ontwerp actualisatie Milieubeleidsplan 2003-2007 voor de periode 2008-2010*, p. 79.

⁵³ European Network of Regions on Education for Sustainability

Vanuit de Universiteit van de Verenigde Naties⁵⁴ is een Regionaal Expertise Centrum (REC) voor de Zuidelijke Noordzee erkend ter promotie van duurzame ontwikkeling en onderwijs. In nauw overleg met lokale doelgroepen worden projecten uitgewerkt ter ondersteuning van hernieuwbare energie. De coördinator van het regionale expertisecentrum wordt uitgenodigd op het EDO-overlegplatform. Op die manier wordt binnen het EDO-overlegplatform voeling gehouden met een wereldwijd netwerk van Regionale Expertise Centra.

Besluiten:

Een nauwe en effectieve samenwerking (multi-level, multi-sector en multi-actor) en partnerschap van meerdere belanghebbenden is vereist

---

⁵⁴ <http://www.cris.unu.edu/>

DEEL III: PLANNING EN BUDGET

In dit derde deel geven we een overzicht van 7 **concrete acties** om EDO meer ingang te laten vinden in het formele, niet-formele en informele leren in Vlaanderen. De acties sluiten aan bij de conclusies die uit Deel II naar voor kwamen en zijn te situeren binnen de in het eerste deel geschetste beleidscontext.

Per actie formuleren we een strategische doelstelling en een aantal operationele doelstellingen. We verwijzen bovendien naar de relevante UNECE-objectieven waar ze bij aansluiten en we refereren naar de passages uit Deel II die de ruimere context situeren waarbinnen de actie kadert. Daarnaast geven we aan welke actoren en/of samenwerkingsverbanden betrokken (moeten) zijn, welke financiële randvoorwaarden aan de actie verbonden zijn en welke tijdsplanning we voor ogen houden. Deze financiële randvoorwaarden hebben een indicatief karakter en zullen in het kader van de begrotingsopmaak geconcretiseerd moeten worden.

Per actie werden verschillende operationele doelstellingen geformuleerd. Die opsomming moet bij elk van deze acties worden beschouwd als niet-limitatief. Educatie voor Duurzame Ontwikkeling veronderstelt een continu leerproces. Het volstaat dan ook niet om bij voorbaat een reeks doelen voorop te stellen waarbij men ervan uit gaat dat de realisatie daarvan meteen ook de implementatie van EDO betekent. EDO meer ingang laten vinden in het formele, niet-formele en informele leren in Vlaanderen kan niet door middel van een 'afvinklijst' van te verwezenlijken doelstellingen. Het is belangrijk om te vertrekken van weloverwogen, operationele doelen maar deze kunnen niet vooraf als totaalpakket worden opgesteld. Tijdens de verdere looptijd van het VN-decennium van EDO (en ook daarna) moeten de doelstellingen van dit plan mee evolueren met de behoeften en ontwikkelingen inzake EDO in Vlaanderen. Aandacht voor zowel het formele onderwijs als de niet-formele en informele leercontexten is daarbij essentieel, net als een evenwichtige benadering van de verschillende pijlers van duurzame ontwikkeling.

Zoals in de inleiding al werd aangegeven, is dit implementatieplan tot stand gekomen via een proces waarbij zoveel mogelijk belanghebbenden betrokken werden. Dit gebeurde in nauwe samenwerking met het EDO-overlegplatform. De acties die op de volgende bladzijden worden beschreven, geven de grote lijnen weer van een aantal initiatieven dat volgens het platform moeten worden genomen om de implementatie van EDO in Vlaanderen te bevorderen. De leden van het overlegplatform zijn zich ten volle bewust van het feit dat deze acties vragen om een verdere operationalisering. Het is ook hun uitdrukkelijke bedoeling om in de nabije toekomst – na een principiële goedkeuring van het ontwerp-implementatieplan door de politieke verantwoordelijken – een bijdrage te blijven leveren aan de verdere uitwerking van de acties.

Actie 1: Het EDO-overlegplatform als coördinerend orgaan

Voor een coherent EDO-beleid is samenwerking en afstemming tussen alle betrokken actoren cruciaal. EDO veronderstelt per definitie een multi-sector-, multi-level- en multi-actorbeleid. Het EDO-overlegplatform wil afstemming en samenwerking bevorderen tussen de verschillende betrokken sectoren, beleidsniveaus en actoren. Het wil een operationele invulling geven aan beleidsbeslissingen van overheidswege. De besluitvorming is gericht op het formuleren van een gezamenlijk advies met betrekking tot de implementatie van EDO in Vlaanderen. Om haar opdracht optimaal te kunnen waarmaken, moet het EDO-overlegplatform kunnen steunen op een duidelijk mandaat en een evenwichtige samenstelling.

Het platform is samengesteld uit vertegenwoordigers van verschillende departementen van de Vlaamse overheid. Behalve een kanaal voor interdepartementale samenwerking is het EDO-overlegplatform tevens een forum waar actoren van buiten de Vlaamse administratie met elkaar in overleg treden. Ook federale en provinciale overheidsinstanties zijn immers vertegenwoordigd, evenals een brede waaier van actoren uit het maatschappelijke middenveld. Het overlegplatform kan ad hoc worden uitgebreid met nieuwe, al dan niet permanente, vertegenwoordigers wanneer de agenda dit vereist. Een flexibele samenstelling en werkwijze is essentieel om een dynamische en interactieve werking van het platform te garanderen.

Het secretariaat van het EDO-overlegplatform wordt verzorgd door het departement Leefmilieu, Natuur en Energie, meer bepaald door de dienst Natuur- en Milieueducatie van de afdeling Milieu-integratie en –subsiëringen.

Het overlegplatform vergadert in principe twee halve dagen per jaar. De agenda bevat een vast onderdeel betreffende de Vlaamse implementatiestrategie en staat daarnaast telkens in het teken van één thema, bij voorkeur gekozen in functie van lopende processen. In 2007 kwam het EDO-overlegplatform drie maal samen: op 26 april, 2 oktober en 12 december. In 2008 kwam het platform samen op 17 april 2008 en op 9 oktober. De laatste bijeenkomst vond plaats op 21 april 2009.

Strategische doelstelling

Er bestaat een geïntegreerd EDO-beleid in Vlaanderen, gebaseerd op samenwerking en afstemming tussen alle belanghebbenden.

Operationele doelstellingen (niet limitatief)

- 1.1 Het EDO-overlegplatform wordt officieel gemandateerd als coördinerend orgaan voor de implementatie van EDO in Vlaanderen.
- 1.2 De expertise van het EDO-overlegplatform wordt benut bij de verdere operationalisering van de acties uit het EDO-implementatieplan.
- 1.3 De samenstelling van het EDO-overlegplatform wordt geoptimaliseerd met het oog op een sterkere betrokkenheid op de economische pijler van duurzame ontwikkeling.
- 1.4 De implementatie van EDO komt tot stand door de participatie van alle relevante actoren.

Objectieven UNECE-strategie

- Verzekeren dat de beleids-, de regelgevings- en werkingskaders EDO ondersteunen (objectief 1).

Situering van de context

Hoofdstuk 1 – paragraaf 1.4 ‘Sociale beleidsinstrumenten voor de ondersteuning van EDO’
Hoofdstuk 1 – paragraaf 1.1 ‘Groeien naar een geïntegreerd beleid’

Betrokken actoren/samenwerkingsverbanden

Het EDO-overlegplatform is samengesteld uit vertegenwoordigers van verschillende departementen van de Vlaamse overheid, federale en provinciale overheidsinstanties evenals een brede waaier van actoren uit het maatschappelijke middenveld.

Het secretariaat van het EDO-overlegplatform wordt verzorgd door het departement Leefmilieu, Natuur en Energie, meer bepaald door de werking Natuur- en Milieueducatie van de afdeling Milieu-integratie en –subsiëringen.

Financiële randvoorwaarden

Personeelskosten

Het secretariaat van het overlegplatform zit vervat in het takenpakket van de beleidsmedewerkers EDO (2 VTE) van het departement LNE, afdeling Milieu-integratie en -subsiëringen (al in dienst: zie ook actie 2).

Werkingsmiddelen

Bijvoorbeeld:

- Vergoedingen gastsprekers
- Kleine restauratie
- Enz.

3000 euro jaarlijks (LNE)

Tijdsplanning

Het EDO-overlegplatform is reeds operationeel.

Doelstelling 1.1 wordt gerealiseerd in 2008.

Doelstelling 1.2 wordt gerealiseerd in 2008.

Actie 2: Een EDO-coördinatie

EDO is een concept dat zich nog volop ontwikkelt. Er worden door uiteenlopende actoren diverse initiatieven genomen die onder deze noemer vallen, maar dit gebeurt erg gefragmenteerd. Bovendien wordt door diverse betrokkenen een behoefte aan visievorming en deskundigheidsontwikkeling gesignaleerd. Een betere coördinatie leidt tot een meer coherent beleid en voorkomt een al te grote versnippering in de EDO-praktijk. Het vervullen van deze coördinerende functie biedt tegelijk kansen om vanuit een koepelperspectief op het werkveld en het beleid te werken aan expertiseopbouw.

Concreet kan een EDO-coördinatie worden verzorgd door een administratieve cel die volgende taken op zich nemen:

- Fungeren als centraal aanspreekpunt waarbij alle actoren die betrokken zijn bij het beleid en de praktijk van EDO terecht kunnen voor informatie, advies en uitwisseling. Dit veronderstelt dat het bestaande informatieaanbod over EDO wordt geïnventariseerd en ter beschikking gesteld van alle betrokkenen.
- Via uitwisseling zorgen voor afstemming tussen de verschillende EDO-initiatieven om op die manier de efficiëntie en effectiviteit van EDO in Vlaanderen te verhogen.
- Netwerking stimuleren tussen de verschillende belanghebbenden met het oog op de inzet van expertise die momenteel verspreid aanwezig is.
- Ontwikkelen van kwaliteitsindicatoren voor EDO met het oog op verdere visieontwikkeling, professionalisering en kwaliteitsbewaking.
- Zorgen voor afstemming tussen het EDO-beleid en de praktijk door het organiseren en ondersteunen van overleg en uitwisseling. De participatie van alle belanghebbenden wordt gestimuleerd bij het tot stand komen van EDO-initiatieven.
- Coördinatie en ondersteuning van de EDO-procesbegeleiders (zie actie 3).
- Opvolging van het actieonderzoek (zie actie 3).
- Stimuleren van de verdere verankering van EDO in bestaande beleids- en regelgevingskaders (zie actie 4).
- Opvolging van het EDO-projectenfonds (zie actie 5).
- Opleiding, vorming en uitwisseling over EDO stimuleren en coördineren. De coördinatie stimuleert aanbieders van vormingsinitiatieven om EDO in hun activiteiten te verankeren. Zie ook actie 6: de EDO-coördinatie stimuleert op die manier deze actie.
- De ontwikkeling van educatief materiaal stimuleren en coördineren om EDO meer ingang te laten vinden in het formele, niet-formele en informele leren. Via vorming en uitwisseling (bv. studiedagen) worden de ontwikkelaars van educatief materiaal aangemoedigd en ondersteund om EDO in hun aanbod te integreren. Zie ook actie 7: de EDO-coördinatie stimuleert op die manier deze actie.

Strategische doelstelling

Er is coherentie en samenhang in de EDO-praktijk, gebaseerd op een gecoördineerde aanpak, een doordachte visie en deskundige praktijkwerkers.

Operationele doelstellingen (niet limitatief)

- 2.1 Alle actoren die betrokken zijn bij het beleid en de praktijk van EDO kunnen voor informatie, advies en uitwisseling terecht bij een centraal aanspreekpunt: een EDO-coördinatie.
- 2.2 De EDO-coördinatie zorgt voor afstemming tussen de verschillende EDO-

initiatieven en verhoogt op die manier de efficiëntie en effectiviteit van EDO in Vlaanderen.

2.3 De EDO-coördinatie zorgt voor afstemming tussen het EDO-beleid en de praktijk in het brede werkveld.

2.4 De EDO-coördinatie stimuleert en coördineert de ontwikkeling van educatief materiaal om EDO meer ingang te laten vinden in het formele, niet-formele en informele leren.

2.5 De EDO-coördinatie stimuleert en coördineert opleiding, vorming en uitwisseling over EDO voor alle belanghebbenden.

2.6 De EDO-coördinatie stimuleert netwerking tussen de verschillende belanghebbenden met het oog op de inzet van expertise die momenteel verspreid aanwezig is.

2.7 De EDO-coördinatie stimuleert de participatie van alle belanghebbenden bij het tot stand komen van EDO-initiatieven.

Objectieven UNECE-strategie

- Duurzame ontwikkeling bevorderen via formeel, niet-formeel en informeel leren (objectief 2).
- Leraars en educatoren uitrusten met competenties om duurzame ontwikkeling op te nemen in hun onderwijs- en educatieve activiteiten (objectief 3).
- Verzekeren dat aangepaste hulpmiddelen en materialen voor EDO beschikbaar zijn (objectief 4).

Situering van de context

Hoofdstuk 1 – paragraaf 1.1 ‘Groeien naar een geïntegreerd beleid’

Hoofdstuk 2

Hoofdstuk 3

Hoofdstuk 4

Betrokken actoren/samenwerkingsverbanden

De werking Natuur- en Milieueducatie (NME) van het departement Leefmilieu, Natuur en Energie verzorgt het secretariaat van het EDO-overlegplatform en is in die zin goed geplaatst om de brugfunctie tussen het beleid en de praktijk te vervullen. De EDO-coördinatie kan bovendien versterkt worden door participatie vanuit het departement onderwijs als mede-verantwoordelijke voor de implementatie van EDO in Vlaanderen.

Om een evenwichtige en geïntegreerde benadering van EDO in al zijn aspecten te garanderen, is samenwerking en afstemming met andere beleidsdomeinen cruciaal. Netwerking wordt daarom één van de kernopdrachten van de EDO-coördinatie. Op termijn kan gezocht worden naar verdergaande vormen van samenwerking met andere beleidsdomeinen.

Financiële randvoorwaarden

Personeelskosten

De EDO-coördinatie zit vervat in het takenpakket van de beleidsmedewerkers EDO (2 VTE) die nu al in dienst zijn van het departement LNE (AMIS).

De werking van deze coördinatie kan versterkt worden door participatie vanuit het departement onderwijs met 1 VTE gedetacheerde leerkracht.

174.000 euro (3 VTE à 58.000 euro) jaarlijks

Werkingsmiddelen

Bijvoorbeeld:

- Organisatie van studiedagen en overlegmomenten
- Druk en vormgeving van publicaties
- Aankoop van literatuur over EDO
- Ontwikkeling van instrument(en) om het bestaande aanbod van EDO-informatie beter te ontsluiten
- Enz. (zie takenpakket)

50.000 euro jaarlijks

Tijdsplanning

In 2008 wordt gestart met de realisatie van deze actie. De coördinatie is operationeel tegen 2009.

Actie 3: Procesbegeleiding als impuls voor visieontwikkeling en professionalisering

Het integreren van EDO in een bestaande educatieve werking is een geleidelijk proces. Er zijn geen kant-en-klare recepten of standaardoplossingen voorhanden. EDO is maatwerk. Dit veronderstelt een leerproces dat elke organisatie die EDO een plaats wil geven voor zichzelf moet doorlopen, vanuit haar eigen missie, visie, doelstellingen en mogelijkheden. Procesbegeleiding kan hen hierin ondersteunen. Op die manier krijgen de betrokken organisaties meer leeransen én kan men tegelijkertijd werken aan een verdere kennisontwikkeling en theorievorming die het bredere werkveld en het EDO-beleid ten goede komen.

Een instrument om deze kennisontwikkeling en theorievorming te verwezenlijken, is actieonderzoek: een methode van sociaal wetenschappelijk onderzoek die wordt opgevat als onderzoek én interventie in samenwerking met de 'onderzochten'. Procesbegeleiding gekoppeld aan een actieonderzoek zorgt voor praktijkverbetering in de betrokken organisaties en bij uitbreiding – door de gelijktijdige aandacht voor kennisopbouw – voor het ruimere EDO-werkveld en het beleid.

De procesbegeleiding richt zich niet enkel op instellingen uit het formele onderwijs maar evenzeer op organisaties en verenigingen in niet-formele en informele leercontexten. We denken hierbij aan vormingsinstellingen, sociaal-culturele verenigingen, jeugdwerk, ngo's, enz. Procesbegeleiding kan EDO bevorderen door het inzetten van de (inhoudelijke zowel als methodologische en procesmatige) deskundigheid van een externe begeleider. Dit kan georganiseerd worden op individuele basis (bv. een aantal pilootprojecten in welbepaalde scholen, hoger onderwijsinstellingen, organisaties, enz.) zowel als via een collectieve aanpak. Beide opties zijn complementair.

Voor het formele onderwijs moet vooral worden ingezet op de collectieve aanpak, m.b. door afstemming met en ondersteuning van bestaande initiatieven zoals MOS en Pedagogische Begeleidingsdiensten in het leerplichtonderwijs en de projecten DHO en Ecocampus in het hoger onderwijs. Wat betreft niet-formeel en informeel leren is daarnaast ook procesbegeleiding op individuele basis essentieel.

Concreet kan de procesbegeleiding als volgt worden ingevuld:

→ Individueel:

- ondersteuning bieden bij het integreren van EDO in het beleid en de praktijk van de instelling
- helpen bij het uittekenen van een visie en een strategie voor EDO en het opzetten van een concreet werkplan in samenspraak met alle betrokken actoren
- ondersteuning bieden bij het kiezen van een aantal prioritaire actiepunten en bij het omzetten daarvan in een realistisch actieplan
- binnen het leerplichtonderwijs: scholen ondersteunen bij het implementeren van de (vakoverschrijdende) eindtermen vanuit een invalshoek van EDO
- binnen het hoger onderwijs: instellingen ondersteunen bij het integreren van EDO in de competentieprofielen en het curriculum
- binnen het sociaal-cultureel werk voor jongeren en volwassenen: organisaties ondersteunen bij het verankeren van EDO in hun beleidsplan
- bij ngo's, educatieve centra, enz.: organisaties ondersteunen bij het verankeren van EDO in hun werking
- advies geven (op organisatorisch en inhoudelijk vlak) bij het organiseren van een EDO-project
- participatie van de doelgroep(en) stimuleren

<ul style="list-style-type: none"> • suggesties doen van methodieken en materialen • handvaten aanreiken waarmee de organisatie na de procesbegeleiding zelfstandig verder kan werken <p>→ Collectief:</p> <ul style="list-style-type: none"> • een brugfunctie vervullen door relevante actoren bijeen te brengen en samenwerking en wederzijdse verrijking te stimuleren • organiseren van lerende netwerken waarin leerkrachten, docenten, educatoren, enz. van elkaar leren d.m.v. uitwisseling en overleg • organiseren van studiedagen gericht op uitwisseling en competentiebevordering • leerkrachten of educatoren trainen in het begeleiden van een methodiek • zorgen voor een optimale afstemming met en ondersteuning van bestaande initiatieven van procesbegeleiding (projecten zoals Milieuzorg Op School, Kleur Bekennen, Ecocampus, DHO Vlaanderen, enz., evenals de reguliere pedagogische begeleidingsdiensten van de onderwijskoepels)
<p>Strategische doelstelling</p>
<p>Organisaties integreren EDO in hun werking door middel van een leerproces dat leidt tot praktijkverbetering binnen de betrokken organisaties en kennisvermeerdering over EDO.</p>
<p>Operationele doelstellingen (niet limitatief)</p>
<p>3.1 Organisaties worden begeleid om EDO in hun werking te integreren vanuit de eigen missie, visie, doelstellingen en mogelijkheden.</p> <p>3.2 Door middel van actieonderzoek wordt gewerkt aan praktijkverbetering en expertiseopbouw over EDO.</p> <p>3.3 De procesbegeleiding is gericht op het stimuleren van een participatieve aanpak van EDO.</p>
<p>Objectieven UNECE-strategie</p>
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Duurzame ontwikkeling bevorderen via formeel, niet-formeel en informeel leren (objectief 2). ▪ Leraars en educatoren uitrusten met competenties om duurzame ontwikkeling op te nemen in hun onderwijs- en educatieve activiteiten (objectief 3). ▪ Onderzoek over en ontwikkeling van EDO bevorderen (objectief 5).
<p>Situering van de context</p>
<p>Hoofdstuk 5 – paragraaf 5.1 ‘Nood aan visieontwikkeling en deskundigheidsopbouw’</p>
<p>Betrokken actoren/samenwerkingsverbanden</p>
<p>De opvolging van deze actie moet gebeuren in nauwe samenwerking met de EDO-coördinatie, gezien de aanknopingspunten met de doelstellingen daarvan.</p> <p>Samenwerking met en aansluiting bij bestaande initiatieven van procesbegeleiding (bv.</p>

Milieuzorg Op School) is wenselijk.

EDO vereist een multi-level-, multi-actor- en multi-sectorbeleid. Deze actie wordt daarom best aangepakt via een samenwerkingsverband tussen verschillende belanghebbenden. De relevante beleidsdomeinen binnen de Vlaamse overheid hebben hierin een verantwoordelijkheid, maar ook de provincies kunnen een belangrijke rol spelen.

Financiële randvoorwaarden

Werkingsmiddelen

5 VTE procesbegeleiders in de provincies (gedetacheerde leerkrachten), waarbij een mogelijke doelgroepgerichte taakverdeling zal onderzocht worden.

Financiering via de samenwerkingsovereenkomst provincies (projecten): 50% departement LNE + 50% provincies

290.000 euro (5 VTE à 58.000 euro) jaarlijks gedurende min. 3 jaar

Actieonderzoek: 1 onderzoeker gedurende 2 jaar, de nodige begeleiding en ondersteuning van deze onderzoeker en de noodzakelijke werkingsmiddelen

150.000 euro eenmalig

Tijdsplanning

Na een voorbereidende fase in 2008 kan de eigenlijke actie gelanceerd worden in 2009.

Actie 4: EDO stimuleren via bestaande beleids- en regelgevingskaders

De implementatie van EDO kan worden bevorderd door ervoor te zorgen dat bestaande beleids- en regelgevingskaders EDO stimuleren. Hiertoe zijn kansen in het formele onderwijs zowel als in niet-formele en informele leercontexten.

De EDO-coördinatie kan deze processen ondersteunen. Concreet kunnen volgende initiatieven worden genomen:

- Opvolgen van de ontwikkeling van toekomstige Vlaamse Strategieën voor Duurzame Ontwikkeling met het oog op het integreren van EDO.
- EDO stimuleren bij de opmaak van regeerakkoorden en beleidsplannen.
- EDO verankeren als richtinggevend kader in de visie- en beleidsnota natuur- en milieueducatie 2009-2014.
- EDO integreren in de samenwerkingsovereenkomst gemeenten en provincies en voorzien in de nodige ondersteuning voor lokale overheden om dit in hun beleid te implementeren.
- Onderzoeken van de eindtermen en ontwikkelingsdoelen op hun relevantie voor EDO (voorjaar 2009). Deze werden geactualiseerd met het oog op het bevorderen van EDO in het formele onderwijs.
- Opstarten van overleg om na te gaan of en hoe EDO een plaats kan krijgen in de beroepsprofielen van de SERV.
- Instellingen voor hoger onderwijs stimuleren om EDO te integreren in hun competentieprofielen en curriculum (bv. pilootprojecten Toerisme Vlaanderen in de bacheloropleiding toerisme en recreatie).
- Provincies en gemeenten stimuleren om EDO te integreren in hun jeugdbeleidsplannen.
- Jeugdwerkorganisaties en organisaties in het sociaal-cultureel volwassenenwerk stimuleren om EDO te integreren in hun beleidsplannen.

Strategische doelstelling

De implementatie van EDO in het formele, niet-formele en informele leren wordt bevorderd door het versterken van stimulansen daartoe in de relevante beleids- en regelgevingskaders.

Operationele doelstellingen (niet limitatief)

- 4.1 EDO krijgt op lange termijn een plaats in de Vlaamse Strategieën voor Duurzame Ontwikkeling.
- 4.2 De eindtermen en ontwikkelingsdoelen worden onderzocht op hun relevantie voor EDO en indien nodig geactualiseerd met het oog op het bevorderen van EDO in het formele onderwijs.
- 4.3 EDO wordt geïntegreerd in de beroepsprofielen van de SERV en krijgt op die manier een plaats in het curriculum van technisch en beroepsonderwijs.
- 4.4 EDO wordt verankerd in de competentieprofielen van de opleidingen in het hoger onderwijs.
- 4.5 EDO vormt een richtinggevend kader voor het Vlaamse, de provinciale en de lokale jeugdbeleidsplannen.

<p>4.6 EDO wordt bevorderd via de beleidsplannen van het sociaal-cultureel volwassenenwerk.</p> <p>4.7 EDO wordt verankerd als richtinggevend kader van de visie- en beleidsnota's voor de verschillende educaties.</p> <p>4.8 Stimulansen voor EDO door middel van beleids- en regelgevingskaders komen op een participatieve manier tot stand.</p> <p>Deze actiepunten zullen worden begeleid vanuit de administratie in functie van het bereiken van een zo groot mogelijke efficiëntie.</p> <p>Deze lijst is niet limitatief: afhankelijk van de behoeften en ontwikkelingen op het gebied van EDO kunnen in de loop van het VN-decennium nog andere beleids- en regelgevingskaders worden aangewend voor het bevorderen van EDO.</p>
<p>Objectieven UNECE-strategie</p>
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Verzekeren dat de beleids-, de regelgevings- en werkingskaders EDO ondersteunen (objectief 1). ▪ Duurzame ontwikkeling bevorderen via formeel, niet-formeel en informeel leren (objectief 2).
<p>Situering van de context</p>
<p>Hoofdstuk 1 – paragraaf 1.2 'Beleids- en regelgevingskaders voor de ondersteuning van EDO'</p>
<p>Betrokken actoren/samenwerkingsverbanden</p>
<p>Deze actie benadrukt het uitgangspunt dat EDO een beleidsdomeinoverschrijdende bevoegdheid en verantwoordelijkheid is. Elk beleidsdomein dient ervoor te zorgen dat haar beleids- en regelgevingskader EDO ondersteunt. De EDO-coördinatie kan hierin een ondersteunende rol vervullen.</p>
<p>Financiële randvoorwaarden</p>
<p>De financiële consequenties van deze actie zijn zeer beperkt. Deze actie zit deels vervat in het takenpakket van de EDO-coördinatie (zie ook actie 2) en kan binnen de verschillende beleidsdomeinen zonder noemenswaardige investeringen worden gerealiseerd.</p>
<p>Tijdsplanning</p>
<p>De uitvoering van deze actie sluit deels aan bij de looptijd van de beleidsplannen. Tegen het einde van het VN-decennium voor EDO (2014) moeten de operationele doelstellingen gerealiseerd zijn.</p>

Actie 5: EDO stimuleren met financiële beleidsinstrumenten

De implementatie van EDO in het formele onderwijs zowel als in niet-formele en informele leercontexten kan worden bevorderd door de inzet van financiële instrumenten. Een coherent EDO-beleid in Vlaanderen vereist ingrepen in het huidige, gefragmenteerde kader van financiële beleidsinstrumenten. Naast het stimuleren van EDO-gerichte educatie via de bestaande projectenfondsen is er nood aan bijkomende impulsen om experimenteerruimte en vernieuwing te bevorderen. Op die manier ontstaat meer ruimte voor EDO-initiatieven vanuit het maatschappelijke middenveld en wordt samenwerking tussen diverse actoren gestimuleerd.

Concreet kunnen volgende initiatieven worden genomen:

- Invoering van een EDO-projectenfonds voor de subsidiëring van vernieuwende en kwalitatief hoogstaande EDO-projecten. Hiervoor worden duidelijke criteria vooropgesteld gericht op innovatieve EDO-projecten en afstemming met bestaande projectenfondsen wordt gegarandeerd (blinde vlekken opvullen voor specifieke, innovatieve EDO-projecten, overlap voorkomen, enz.). Samenwerking tussen en cofinanciering door alle betrokken beleidsdomeinen (LNE, OND, DAR,...) is noodzakelijk.
- EDO verankeren in bestaande projectenfondsen door in de beoordelingscriteria ervan EDO in te schrijven als absolute voorwaarde dan wel door het invoeren van een bonussysteem waarbij projecten die EDO-gericht zijn extra middelen krijgen.

Strategische doelstelling

De implementatie van EDO in het formele, niet-formele en informele leren wordt bevorderd door de inzet van financiële beleidsinstrumenten.

Operationele doelstellingen (niet limitatief)

5.1 EDO wordt bevorderd door aandacht voor duurzame ontwikkeling te verankeren in de beoordelingscriteria van bestaande projectenfondsen.

5.2 EDO wordt bevorderd door de subsidiëring van EDO-projecten.

5.3 Financieringsmechanismen die de continuïteit van EDO-initiatieven bevorderen, worden uitgetest.

5.4 Economische beleidsinstrumenten stimuleren een participatieve aanpak van EDO.

Objectieven UNECE-strategie

- Verzekeren dat de beleids-, de regelgevings- en werkingskaders EDO ondersteunen (objectief 1).
- Duurzame ontwikkeling bevorderen via formeel, niet-formeel en informeel leren (objectief 2).

Situering van de context

Hoofdstuk 1 – paragraaf 1.3 'Financiële beleidsinstrumenten voor de ondersteuning van EDO'

Betrokken actoren/samenwerkingsverbanden

De Vlaamse Strategie voor Duurzame Ontwikkeling, waarvan EDO als operationeel project deel uitmaakt, is gebaseerd op het uitgangspunt dat duurzame ontwikkeling een zaak is van elk beleidsdomein en van elke politieke verantwoordelijke. Door (aanpassingen aan) bestaande projectenfondsen kan EDO als richtinggevend principe binnen diverse vormen van educatie worden gestimuleerd. Een succesvolle implementatie van het VN-decennium vereist echter een bijkomende impuls (zie doelstelling 5.4). De concrete opvolging en coördinatie van een EDO-projectenfonds kan worden opgenomen door de EDO-coördinatie (zie actie 2).

Financiële randvoorwaarden

Er is nood aan bijkomende financiële beleidsinstrumenten om EDO te bevorderen. De budgetten van de bestaande projectenfondsen zijn beperkt. Een bijkomende impuls is noodzakelijk om te vermijden dat de kernopdrachten van de bestaande fondsen worden uitgehold en EDO verder wordt gefragmenteerd.

Personeelskosten

De opvolging van deze actie zit vervat in het takenpakket van de EDO-coördinatie (zie ook actie 2).

Werkingsmiddelen

Projectenfonds

250.000 euro jaarlijks

Tijdsplanning

Deze actie kan ten vroegste van start gaan in 2009, na een voorbereidende fase in de loop van 2008.

Actie 6: EDO stimuleren door vorming en nascholing

Deze actie sluit nauw aan bij actie 2 ('Een EDO-coördinatie') maar is veeleer gericht op nascholing en vorming die binnen de verschillende beleidsdomeinen kan worden georganiseerd met het oog op visieontwikkeling en expertiseopbouw betreffende EDO. De EDO-coördinatie kan hierin een rol vervullen door coördinatie en afstemming te bevorderen en initiatieven te nemen om eventuele leemtes in te vullen.

Concreet kunnen volgende initiatieven worden genomen:

- EDO stimuleren in de lerarenopleiding door het opstarten van een lerend netwerk waarin docenten uit deze opleidingen worden samengebracht met het oog op wederzijdse verrijking en competentiebevordering.
- EDO stimuleren in de basisopleiding van vormingswerkers door het opstarten van een lerend netwerk waarin docenten uit het sociaal (-cultureel) werk worden samengebracht met het oog op wederzijdse verrijking en competentiebevordering.
- EDO integreren in het aanbod van studiedagen en cursussen georganiseerd door de werking Natuur- en Milieueducatie van het departement LNE. Zo wordt EDO o.m. opgenomen als centrale thema van de Benelux-werkconferentie NME die de Vlaamse Overheid organiseert in 2009.
- De NME-centra van het departement LNE integreren EDO in hun aanbod van vorming en nascholing voor intermediairen (bv. project Milieu en Gezondheid in NMEC De Helix).
- EDO didactisch vertalen in de vormingen voor vrijwilligers in de NME-sector.
- EDO stimuleren in het aanbod van kadervorming voor vrijwilligers in het jeugdwerk.
- Organiseren van een symposium (20/01/09) naar aanleiding van het verschijnen van een praktijkbrochure met projecten en mogelijkheden om EDO uit te werken binnen het leerplichtonderwijs (zie ook actie 7). De nieuwe vakoverschrijdende eindtermen werden tijdens dit symposium voorgesteld.
- De resultaten van het CSCT-project integreren in de internationale conferentie van ENSI (Environment and School Initiatives) over EDO in 2009.
- EDO stimuleren in het hoger onderwijs door het aanbieden van gastcolleges en seminars (bv. gastcolleges en seminars over duurzaam toerisme door Toerisme Vlaanderen).
- Organiseren van een studiedag voor de begeleiders van Milieuzorg Op School, Kleur Bekennen en voor de pedagogische begeleiders die bij deze projecten betrokken zijn over het begeleiden van scholen die aan EDO (willen) doen.
- Organiseren van vorming voor gemeentelijke adviesraden in het kader van de samenwerkingsovereenkomst – thema duurzame ontwikkeling.
- Initiatieven inzake vorming en nascholing door het maatschappelijke middenveld en de private sector ondersteunen en faciliteren.

Strategische doelstelling

De implementatie van EDO in het formele, niet-formele en informele leren wordt bevorderd door de het organiseren van vorming en nascholing.

Operationele doelstellingen (niet limitatief)

6.1 EDO wordt gestimuleerd in de lerarenopleiding door nascholing in het kader van de verdere opvolging van het CSCT-project (Curriculum, Sustainable development, Competences, Teacher training). Ook worden initiatieven genomen op maat van

vakleerkrachten.

6.2 EDO wordt gestimuleerd door het organiseren van een symposium naar aanleiding van het verschijnen van een praktijkboek met projecten en mogelijkheden om EDO uit te werken binnen het leerplichtonderwijs.

6.3 EDO wordt verankerd in de basisopleiding van vormingswerkers in het niet-formele en informele leren en verder gestimuleerd via nascholing van deze belangrijke intermediaire doelgroep.

6.4 Niet-formele en informele EDO wordt gestimuleerd via kadervorming voor vrijwilligers.

6.5 EDO wordt bevorderd via uitwisseling en vorming tijdens internationale conferenties.

6.6 EDO wordt bevorderd door vorming en nascholing in educatieve centra en opleidingscentra van (of gesubsidieerd door) de Vlaamse overheid.

6.7 EDO wordt gestimuleerd door vorming en nascholing georganiseerd door onderwijskoepels en middenveldorganisaties, waar ook vrijwilligers een rol kunnen spelen.

6.8 Vorming en nascholing zijn gericht op een participatieve aanpak van EDO.

Deze lijst is niet limitatief: afhankelijk van de behoeften en ontwikkelingen betreffende EDO zal in de loop van het VN-decennium nog heel wat meer vorming en nascholing worden georganiseerd.

Objectieven UNECE-strategie

- Leraars en educatoren uitrusten met competenties om duurzame ontwikkeling op te nemen in hun onderwijs- en educatieve activiteiten (objectief 3).

Situering van de context

Hoofdstuk 3

Betrokken actoren/samenwerkingsverbanden

Deze actie benadrukt het uitgangspunt dat EDO een beleidsdomeinoverschrijdende bevoegdheid en verantwoordelijkheid is. Verschillende beleidsdomeinen kunnen EDO stimuleren via vorming en nascholing. De EDO-coördinatie moet zorgen voor ondersteuning en afstemming.

Financiële randvoorwaarden

De uitvoering van deze actie vereist een budgettair engagement van de betrokken beleidsdomeinen.

Werkingsmiddelen

Organisatie vormingen en studiedagen:
100.000 euro jaarlijks

Bijvoorbeeld:

- lerend netwerk lerarenopleiding

- lerend netwerk sociaal werk
- Benelux-werkconferentie NME in 2009
- EDO-werkwinkel tijdens Vlaamse NME-dag 2009
- vormingen in het kader van het project Milieu en Gezondheid in NMEC De Helix
- EDO in vrijwilligersvorming NME
- symposium naar aanleiding van het praktijkboek over EDO in het leerplichtonderwijs
- studiedag voor de begeleiders van MOS, Kleur Bekennen en voor de pedagogische begeleiders
- vorming voor gemeentelijke adviesraden in het kader van de samenwerkingsovereenkomst
- vorming en nascholing over duurzaam toerisme

Tijdsplanning

De implementatie van EDO vereist een continu leer- en groeiproces. Deze actie loopt dus per definitie over het volledige VN-decennium voor EDO en dient ook na afloop van deze decade te worden gecontinueerd.

Actie 7: EDO stimuleren met educatief materiaal

Een kwaliteitsvol aanbod van educatief materiaal is een belangrijke impuls om EDO meer ingang te laten vinden in het formele, niet-formele en informele leren. Deze actie sluit nauw aan bij actie 2 ('Een EDO-coördinatie') maar is veeleer gericht op de ontwikkeling van educatief materiaal binnen de verschillende beleidsdomeinen. De EDO-coördinatie kan hierin een rol vervullen door coördinatie en afstemming te bevorderen en initiatieven te nemen om eventuele leemtes in te vullen.

Concreet kunnen volgende initiatieven worden genomen (ad hoc aan te vullen):

- EDO integreren in het educatieve materiaal van de werking Natuur- en Milieueducatie van het departement LNE (bv. Milieuzorg Op School, Ecocampus, enz.) door ecologische thema's te kaderen in het bredere concept duurzame ontwikkeling.
- EDO integreren in het educatieve aanbod van de NME-centra van het departement LNE door ecologische thema's te kaderen in het bredere concept duurzame ontwikkeling (bv. project Milieu en Gezondheid in NMEC De Helix).
- EDO stimuleren via gesubsidieerde NME-projecten (bv. project Voetzoekers) door ecologische thema's te kaderen in het bredere concept duurzame ontwikkeling.
- EDO in het leerplichtonderwijs bevorderen door het publiceren van een brochure met praktijkvoorbeelden voor scholen (voorgesteld en verspreid op 20/01/09).
- EDO stimuleren in de lerarenopleiding door de publicatie van een boek in het kader van de verdere opvolging van het CSCT-project (Curriculum, Sustainable development, Competences, Teacher training). Dit boek wordt gemaakt door de drukkerij van het departement Onderwijs.
- EDO bevorderen in het toerismeonderwijs door het ontwikkelen van educatief materiaal over duurzaam toerisme (online-cursus, website, enz.).
- Initiatieven inzake educatief materiaal door het maatschappelijke middenveld en de private sector ondersteunen en faciliteren.

Strategische doelstelling

De implementatie van EDO in het formele, niet-formele en informele leren wordt bevorderd door het ter beschikking stellen van kwaliteitsvol educatief materiaal.

Operationele doelstellingen (niet limitatief)

7.1 Het aanbod van educatief materiaal voor EDO wordt bevorderd door subsidiëring van projecten en ondersteuning van NGO's voor de ontwikkeling ervan, zonder dat het leidt tot structurele ondersteuning van de NGO's.

7.2 Een brochure met praktijkvoorbeelden stimuleert scholen om EDO op te nemen.

7.3 Via casussen per vakgebied ('vakreviews') wordt EDO in het hoger onderwijs gestimuleerd.

7.4 EDO wordt bevorderd via het educatieve materiaal (tentoonstellingen, lespakketten, enz.) van de educatieve centra van (of gesubsidieerd door) de Vlaamse overheid. Dit faciliteren door een centrale databank.

7.5 Educatief materiaal bevordert een participatieve aanpak van EDO.

Deze lijst is niet limitatief: afhankelijk van de behoeften en ontwikkelingen op het gebied van

EDO zal in de loop van het VN-decennium nog heel wat meer educatief materiaal worden ontwikkeld.

Objectieven UNECE-strategie

- Verzekeren dat aangepaste hulpmiddelen en materialen voor EDO beschikbaar zijn (objectief 4).

Situering van de context

Hoofdstuk 4

Betrokken actoren/samenwerkingsverbanden

Deze actie benadrukt het uitgangspunt dat EDO een beleidsdomeinoverschrijdende bevoegdheid en verantwoordelijkheid is. Verschillende beleidsdomeinen kunnen EDO stimuleren via vorming en nascholing. De EDO-coördinatie moet zorgen voor ondersteuning en afstemming.

Financiële randvoorwaarden

De uitvoering van deze actie vereist een budgettair engagement van de betrokken beleidsdomeinen.

Werkingsmiddelen

Ontwikkeling en publicatie educatief materiaal
100.000 euro jaarlijks

Bijvoorbeeld:

- EDO-gericht luik van het educatief materiaal van MOS
- EDO-gericht luik van het educatief materiaal van de werking NME
- educatief materiaal bij het project Milieu en Gezondheid (De Helix)
- project Voetzoekers
- brochure met praktijkvoorbeelden voor scholen
- boek CSCT-project
- educatief materiaal over duurzaam toerisme

Tijdsplanning

De implementatie van EDO vereist een continu leer- en groeiproces. Deze actie loopt dus per definitie over het volledige VN-decennium voor EDO en dient ook na afloop van deze decade te worden gecontinueerd.